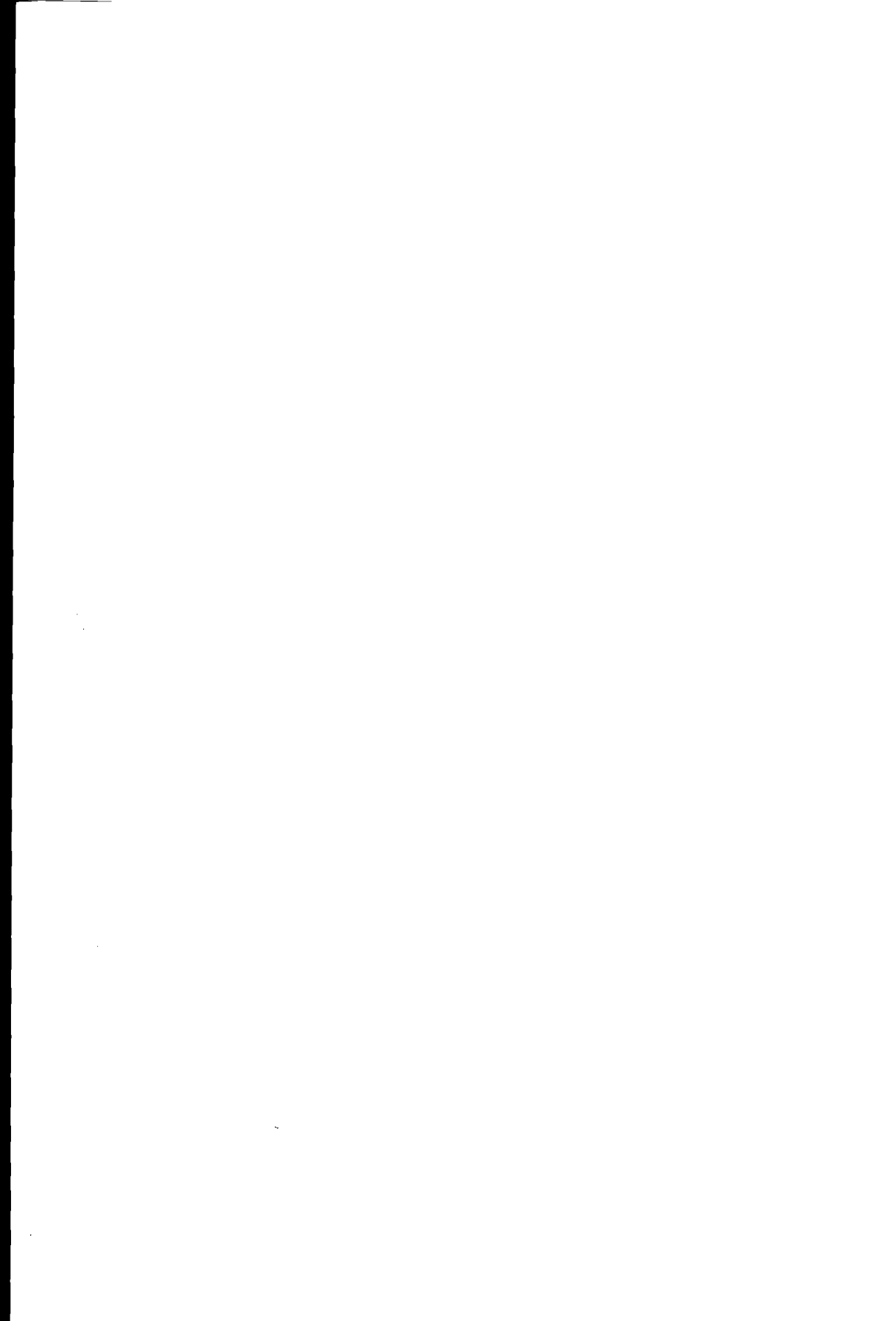

Espen Dahl

Den som har, ham skal gis Inntektsulikheter blant eldre i Norge

Espen Dahl

Den som har, ham skal gis

Inntektsulikheter blant eldre i Norge

© Forskningsstiftelsen Fafo 1997
ISBN 82-7422-197-4

Omslag: Premraj Sivasamy
Omslagsfoto: Gonzalo Azumendi
Trykk: Falch Hurtigtrykk

Innhold

Forord	5
Sammendrag	7
Kapittel 1 Innledning	9
Kapittel 2 Hva vet vi om eldres inntektsforhold?	13
Kapittel 3 Inntekt og ulikhet	19
Kapittel 4 Data, variabler og analytisk tilnærming	25
Kapittel 5 Resultater	31
5.1 Inntektsulikhet i forskjellige aldersgrupper	31
5.2 Inntektsulikhet i demografiske grupper	32
5.3 Minstepensjonistene	33
5.4 Dekomponering av inntektsulikhet	37
5.5 Endringer 1990–1994	41
5.6 Hva betyr valg av ekvivalensskala og analyseenhet?	49
Kapittel 6 Oppsummering og diskusjon	53
Litteratur	59
Vedleggstabeller	61

Forord

Denne rapporten er et resultat av et forskningsprosjekt som Administrasjonsdepartementet og Sosial- og helsedepartementet har samfinansiert. Prosjektet er en uavhengig oppfølger av prosjektet «Eldres levekår og livskvalitet», som ble rapportert i Dahl og Vogt (1996) og Houg (1996). Mens vi sist tok et sveip over fordelingen av en rekke levekårsgoder og -byrder i den norske eldrebefolkningen i og utenfor institusjon, rettes oppmerksomheten i denne rapporten utelukkende mot fordelingen av inntekt. Fra dette oppfølgingsprosjektet er det også utarbeidet et notat som tar for seg eldres utgifter til kommunale hjelpetjenester sett på bakgrunn av deres inntekter (Dahl 1997).

Det er særlig tre personer jeg vil takke for uvurderlig hjelp. Først og fremst skal Fafo-kollega Axel West Pedersen ha en varm takk. Gjennom stimulerende diskusjoner har han lært meg mye om dette temaet både substansielt og metodisk. Dessuten har han sjenerøst delt sine SPSS-programmer som beregner summariske ulikhetsmål med meg. Endelig, og heldigvis, har han gitt kommentarer og nødvendige korrektiver til en preliminær versjon av manuset. Jon Epland i Statistisk sentralbyrå har tålmodig besvart mine tilbakevendende spørsmål om Inntekts- og formuesundersøkelsene og gitt innsiktsfulle kommentarer til utvalgte deler av manuset. Helene Roshauw ved Oslokontoret til Norsk samfunnsvitenskapelige datatjeneste har skaffet til veie de nødvendige datafilene så raskt og effektivt som praktisk mulig. Alle tre har en stor del æren for det ferdige produktet, men ingen kan klandres for de feil, mangler og uklarheter som fortsatt gjenstår. Sist, men ikke minst skal representantene for oppdragsgiverne ha takk for nyttige kommentarer og forslag til forbedringer.

Eldres levekår er fremdeles et hett faglig og politisk diskusjonstema som ganske sikkert ikke tas av plakaten med det første. Et viktig formål med publikasjonene fra dette prosjektet er å bringe til veie forskningsbasert kunnskap som kan tjene som grunnlag for en saklig og åpen debatt om hvilke velferdsproblemer vi står overfor i eldresektoren og hvordan de bør løses.

Espen Dahl,
August 1997

Sammendrag

Denne rapporten handler om ulikhet i inntekt blant norske pensjonister. Fokus settes først og fremst på ulikhet i inntekt innad i eldrebefolkningen, på hvordan ulike inntektskomponenter påvirker den samlede inntektsulikheten, og på endringer i inntektsulikhet i perioden 1990-94. Datagrunnlaget er Statistisk sentralbyrås Inntekts- og formuesundersøkelser fra 1990 og 1994, som er stilt til disposisjon av Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste.¹

Analysen av inntektsforskjeller i forskjellige aldersgrupper viser at de største forskjellene i inntektsulikhet finnes innad i pensjonistbefolkningen. De yngste pensjonistene (67-79 år) har størst inntektsulikhet, mens de eldste (over 80 år) har den laveste inntektsulikhet av alle aldersgrupper, inkludert personer i arbeidsfør alder.

I pensjonistgrupper som har relativt høye gjennomsnittsinntekter, som menn, de yngre (67-79 år) og gifte, er det også forholdsvis stor intern inntektsulikhet. Blant kvinner, eldre pensjonister og blant ugifte er forholdet omvendt; de har forholdsvis lavt inntektsnivå og lav ulikhet. Minstepensjonens virkning gjør seg gjeldende her.

I 1994 var det registrert om lag 260 000 minstepensjonister i Norge, det vil si eldre som mottok grunnpensjon og særtillegg fra folketrygden. Disse utgjør 42 prosent av alle alderspensjonister. En del av disse minstepensjonistene deler imidlertid husholdning med en tilleggspensjonist. Tallet på eldre som enten er enslige minstepensjonister, eller er minstepensjonister gift med en annen minstepensjonist er dermed lavere, anslagsvis 152 800 personer, eller 25 prosent av alle eldre. Svært få minstepensjonister er helt uten tilleggsinntekter, men til gjengjeld er disse gjennomgående beskjedne: Drøyt 88 000 minstepensjonister eller 14 prosent av alle alderspensjonister har en netto tilleggsinntekt som er 10 000 kroner eller lavere. Minstepensjonistene, også medregnet dem med tilleggsinntekter, har langt mindre å rutte med enn andre pensjonister. Deres disponible gjennomsnittsinntekter ligger om lag 30 000 kroner lavere enn gjennomsnittet for alle eldre. Det som skaper de store inntektsforskjellene mellom minstepensjonister og andre alderspensjonister, er ikke så mye forskjeller i utbetalt folketrygdpensjon, men i første rekke forskjeller i størrelsen på tilleggsinntektene, og da særlig tjenstepensjon, kapitalinntekter og yrkesinntekter.

I 1994 besto 61 prosent av de eldres totale inntektspakke av pensjon fra folketrygden. Dette er en nedgang på fire prosent fra 1991. Andre offentlige

¹ Verken NSD eller SSB er ansvarlig for vår bruk av dataene eller for de tolkninger vi har gjort.

overføringer som sosialhjelp og grunn- og hjelpestønad, utgjorde knapt to prosent. Nesten 40 prosent kom dermed fra private, markedsbaserte kilder som kapitalinntekt, tjenestepensjoner og yrkesinntekt. Målt med gini-indeksen er alle tre private komponenter mye skjevare fordelt blant pensjonistene enn alderspensjon og andre overføringer som sosialhjelp og grunn- og hjelpestønad.

Ulikheten i disponibel husholdsinntekt økte fra 1990 til 1994 blant norske pensjonister. Dette er et nytt fenomen. Gjennom hele 1980-tallet og fram til 1991 var ulikheten i disponibel inntekt blant de eldre forholdsvis stabil her i landet. Det kan også registreres økt ulikhet i inntekt før skatt, men denne er ikke statistisk signifikant. Tendensen i retning av større inntektsforskjeller gjør seg sterkere gjeldende for de yngre (67-79 år) enn for de aller eldste (over 80 år).

En nærmere analyse av sammensetningen til de eldres inntektspakke, viser at økningen i inntektsulikhet fra 1990 til 1994 delvis er et resultat av at utbetalinger fra tjenestepensjonsordninger har økt sin andel av alderspensjonistenes samlede inntekter og at omfanget av aksjegevinster har vist en svært sterk økning. Viktigere er imidlertid at beskatningen ser ut til å virke mindre utjevne på de eldres disponible inntekter i 1994 enn i 1990, noe som høyst sannsynlig er en konsekvens av skattereformen av 1992. Utviklingen av de øvrige private inntektskomponentene som yrkesinntekt og kapitalinntekt generelt trekker i retning av en moderat inntektsutjevning i perioden eller status quo. Siden «andre overføringer» som for eksempel sosialhjelp, utgjør en så liten andel av pensjonistenes inntektspakke, gjør de lite til eller fra.

Tidevannsmodellen, som legger vekt på folketrygdpensjonens inntektsutjevneende virkning, gir i dag den beste beskrivelsen av inntektsulikheten blant norske alderspensjonister. På sikt vil imidlertid fortsatt økende inntektsulikhet over tid blant eldre kunne gi støtte til en modell som legger vekten på at fordeler og ulemper samles opp – akkumuleres – over livsløpet. De rettigheter framtidige pensjonister har til rause tjenestepensjoner gir støtte til et slikt scenario, men hvis tempoet ikke øker, vil det ta tid. Også på noe sikt vil trolig tidevannsmodellen passe best som beskrivelse av inntektsfordelingen blant norske pensjonister.

Sensitivitetsanalyser av ulike ekvivalensskalaer, det vil si OECD-skalaen vurdert mot tre andre skalaer, og analyse-enheter, det vil si husholdsnivå vurdert mot personnivå, indikerer at hovedkonklusjonene – om ikke tallstørrelsene – er forholdsvis robuste og uavhengige av skala og enhet.

Kapittel 1 Innledning

Denne rapporten tar for seg ulikhet i inntekt i eldrebefolkningen. Et viktig utgangspunkt er at alderspensjonssystemet i den norske folketrygden har som et mål å jevne ut inntektene ikke bare over livsløpet for den enkelte, men mellom ulike grupper av eldre og for eldre før og etter oppnådd pensjonsalder.¹ Et sentralt formål er å kaste lys over spørsmålet om pensjonistenes inntekter fra private, markedsbaserte kilder skaper større ulikhet enn den som er innebygget i folketrygdens alderspensjonssystem.

Vår antakelse er at inntektsulikheten mellom eldre øker fordi private inntekter opptjent i ulike markeder, for eksempel yrkesinntekt, kapitalinntekt og tjenestepensjoner, spiller en stadig større rolle for de eldres samlede økonomi; de utgjør en voksende andel av de eldres totale såkalte «inntektspakke» (Erstad 1995, Koren 1994, Velferdsmeldingen 1995:213)². Denne antakelsen hviler i sin tur på en hypotese om at markedsgenererte inntekter er skjevt fordelt slik at eldre med de høyeste pensjonsutbetalingene fra folketrygden også har de høyeste private inntektene.³ Dersom de private inntektene i tillegg i økende grad tilkommer eldre med romslige folketrygd-pensjoner, vil den totale inntektsulikheten i eldrebefolkningen vokse ytterligere. Dette skillet mellom markedsinntekter og offentlige overføringer tilsvarer et skille mellom private og offentlige inntektskilder, eller arenaer for forsørgelse⁴. Inntektene på disse to arenaene fordeles etter ulike logikker eller tildelingsregler. Typisk fordeles markedsinntekter etter ytelse og prestasjoner mens offentlig «inntekter» fordeles etter rettigheter og behov.

¹ Utjevningen sikres ved at det er et gulv og et tak i alderspensjonssystemet. Alle norske borgere har rett til minstepensjonen; samtidig får ingen høyere alderspensjon enn tolv ganger grunnbeløpet i folketrygden.

² Erstad (1995) argumenterer for at vi kan vente en vekst i tjenestepensjonsutbetalinger og liknende blant framtidige alderspensjonister fordi andelen som betalte premie til privat og offentlig pensjonsordning i arbeidsforhold og til egen pensjonsforsikring, økte fram til 1991.

³ Hvor utjevnende tjenestepensjonene bør være, vil selvsagt være åpent for diskusjon. Dersom tjenestepensjoner oppfattes som et velferdsgode, vil det være naturlig med større ulikhetsaversjon enn om tjenestepensjoner oppfattes som lønn, se f.eks. Fløtten, Gautun og Hippe (1996) og West Pedersen (1997) for en grundigere diskusjon.

⁴ Ofte nevnes en tredje arena for forsørgelse, nemlig familien.

Hovedantakelsen i denne rapporten er således at inntektsulikheten blant eldre i Norge har økt på 1990-tallet; eldre med generøse folketrygdpensjoner har fått det enda bedre fordi deres private tilleggsinntekter har vokst.

Med den ambisjon å tette noen kunnskapshull, og å gjøre forskningen kumulativ, vil vi i denne inntektsanalysen også se nærmere på følgende spørsmål:

- Hvordan varierer inntektsulikheten mellom eldre og folk i yrkesaktiv alder, og innad i eldrebefolkningen mellom ulike aldersgrupper, mellom menn og kvinner, og etter ekteskapelig status?
- Hvem er minstepensjonistene, og hvordan skiller de seg fra andre pensjonister med hensyn på demografisk sammensetning og inntektssammensetning?
- Hvordan er de ulike inntektskomponentene fordelt blant de eldre, i hvilken grad bidrar de enkelte komponentene til samlet inntektsulikhet?
- Hvor sensitiv er inntektsulikheten blant eldre for valg av såkalt ekvivalensskala og analyseenhet?

Pensjonistenes økonomi er et sentralt og følsomt tema i debatten om eldres velferd spesielt og den norske velferdsstatens framtid generelt. Framskrivninger viser at eldres gjennomsnittsinntekt vil øke i tida som kommer, og de eldre vil legge beslag på en stadig større del av samfunnets samlede verdiskapning (Lundutvalget 1994, Velferdsmeldingen 1995). Blant annet på denne bakgrunn har Arbeiderpartiregjeringen i velferdsmeldingen av 1995 tatt til orde for en gradvis heving av skatten til pensjonister med midlere og høyere inntekter.

Debatten om eldres velferd og levekår gir undertiden et inntrykk av at eldre oppfattes som en homogen befolkningsgruppe. Tidligere hadde dette antakelig samband med tradisjonelle forestillinger om eldre som en sårbar gruppe med stor risiko for fattigdom, sykdom og annen sosial elendighet. I den seinere tid har vi sett en tendens til at dette bildet er byttet ut med et annet, men like ensidig bilde; bildet av de eldre som en rik og velstående gruppe. Ofte rettes søkelyset mot eldres gjennomsnittlige inntektsnivå og den gunstige utvikling det har hatt de siste årene. På engelsk går den nye stereotypien om de rike eldre under betegnelsen WOOPIE – «Well Off Older Person».

Nyere samfunnsvitenskapelig og gerontologisk forskning setter spørsmålsteget ved alle stereotype forestillinger om eldre som en ensartet gruppe, enten forestillingene er negativt eller positivt ladet (se Dahl og Vogt 1996). Isteden fokuseres det på ulikhet; ulikhet i makt, i rikdom og i anseelse innad i eldrebefolkningen og på hvordan samfunnets og velferdsstatens institusjoner påvirker – forsterker eller utjevner – denne ulikheten. *I denne rapporten rettes søkelyset mot ulikhet i inntekt innad i eldrebefolkningen.*

Innenfor en slik bred referanseramme kan vi stille opp to hovedmodeller for å beskrive og forklare inntektsulikhet i eldrebefolkningen. Den ene er blitt kalt «the rising tide model» – tidevannsmodellen, den andre «cumulative disadvantage/advantage» modellen, eller modellen om oppsamlede ulemper og fordeler (Crystal og Shea 1990). Disse to har stikk motsatte oppfatninger av inntektsfordelingen over livsløpet. Tidevannsmodellen fokuserer på de offentlige ytelsene og særlig alderspensjonenes utjevnerende rolle, og toner samtidig ned de ulikhetsgenererende prosessene i arbeidsmarkedet og andre markeder. Fordels-/ulempemodellen derimot retter søkelyset mot den sosiale ulikhet som dannes tidlig i livet og som forsterkes over livsløpet og når sitt klimaks i alderdommen etter at fordeler hos noen, og ulemper hos andre, har hopet seg opp, er blitt akkumulert, over mange år. Den vanlige antakelsen i Norge, som i andre land (Crystal og Shea 1990) er at tidevannsmodellen gir den mest dekkende virkelighetsbeskrivelsen på grunn av den utjevnerende virkning de offentlige alderspensjonssystemene har. En nyere studie av inntektsulikheten blant eldre og i yngre aldersgrupper i USA viser imidlertid at fordels-/ulempemodellen passer best; det vil si inntektsulikheten er størst blant de eldre (Crystal og Shea 1990).⁵ At forholdene er slik i en liberal, kapitalistisk velferdsstat, er kanskje ikke så oppsiktsvekkende. Spørsmålet vi stiller er imidlertid om også Norge utvikler seg i denne retningen. Er det slik at fordels-/ulempemodellen passer bedre og bedre som beskrivelse på norske forhold, ettersom private inntekter fyller en stadig større del av de nye pensjonistkullenes inntektspakke, samtidig som tidevannsmodellens beskrivelse blir mer malplassert?

Hvorvidt en eventuell utvikling mot større ulikhet er ønskelig og rettferdig eller ikke, er ikke et hovedtema for dette arbeidet. Men blant de målsettingene som ligger til grunn for folketrygdens alderspensjonsordning er det også en ambisjon om en jevn inntektsfordeling mellom pensjonistene. Bidrar forekomsten av og eventuelt veksten i private inntekter til en uthuling av denne målsettingen?

Pensjonistenes private inntekter er skapt på markeder; arbeidsmarkedet, penge-markedet, aksjemarkedet og boligmarkedet. I en viss forstand og overflatisk sett er slike inntekter unndratt politisk innflytelse, nettopp fordi de er underlagt markeds-mekanismen og ikke styrt av sosiale normer. I en annen og mer fundamental forstand dannes disse inntektene likevel ikke i markeder som opererer uavhengig av offentlig politikk. Spørsmålet om hvorvidt markeder eller andre institusjoner skal fordele sosiale goder og byrder er i høyeste grad politisk. De politiske myndighetene kan velge eller avstå fra å bruke markedsmekanismen i sin fordelingspolitikk, og de fastlegger rammebetingelser som påvirker folks valg og preferanser på et utall forskjellige måter. Når myndighetene godtar og legger forholdene til rette for å tegne

⁵ Siden hypotesene refererer til enkeltindivers livsløp, og dataene kun til aldersgrupper, er dette en svært ufullkommen «test» på hypotesene. Det ideelle datasettet vill være livsløpsdata der enkeltindiver blir fulgt over tid fra ung alder og inn i pensjonisttilværelsen.

private pensjonsforsikringer for eksempel gjennom skattebegunstigelser, vil folk som i utgangspunktet har god jobb og mange pensjonspoeng, antakelig komme enda bedre ut enn de ellers ville. Dersom slike muligheter medfører større ulikhet i samlet inntekt for pensjonistene, er det resultatet av den politikk som føres – eller av den politikk som ikke føres.

I de neste kapitlene skal vi først, i kapittel 2, se nærmere på hva foreliggende forskning forteller om inntektsulikhet i eldrebefolkningen. I kapittel 3 drøfter vi ulike inntektsbegreper, analyseenheter og ulikhetsmål og begrunner de valg vi har truffet. I kapittel 4 gjør vi nærmere rede for data, variabler og metoder. I kapittel 5 presenteres de empiriske resultatene, og endelig, i kapittel 6, sammenfattes og drøftes hovedresultatene.

Kapittel 2 Hva vet vi om eldres inntektsforhold?

Vi vet forholdsvis mye om fordelingen av eldres inntekter og deres utvikling. Spørsmålet har vært gjenstand for temmelig omfattende forskning og utredning (se f.eks. AAD 1991, Sosialdepartementet 1992, Velferdsmeldingen 1995). Her vil vi gjøre rede for noen sentrale utviklingstrekk og legge vekten på inntektsulikhet innad i eldrebefolkningen. Vi retter søkelyset mot ulikhet etter sosiodemografisk bakgrunn som kjønn, alder og sosioøkonomisk status, og ser på sammensetningen av selve inntektsfordelingen og hvordan den har endret seg på 1990-tallet.

Ett viktig utviklingstrekk er at alderspensjonistenes gjennomsnittlige pensjon fra folketrygden øker jevnt og trutt, og har i lange perioder økt langt mer enn de yngres inntekter. Velferdsmeldingen viser for eksempel at gjennomsnittlig årlig alderspensjon i perioden 1967-1994 ble mer enn fordoblet. Denne inntektsutviklingen er langt sterkere enn for vanlige lønnstakere. Økningen i samlet inntekt for alderspensjonister økte også kraftig gjennom 1980-tallet. Den årlige reelle økningen var på 3,1 prosent, noe som er høyere enn økningen for yrkesaktive og for økningen i folketrygdens alderspensjon. Det siste avslører at andre inntektskomponenter har en langt høyere veksttakt enn folketrygdpensjonen: For eksempel var gjennomsnittlig årlig vekst 10 prosent for kapitalinntekter og nesten 7 prosent for tjenestepensjoner (Velferdsmeldingen 1995:213). På 1990 tallet har de eldres inntekter fortsatt å stige, men den gunstige inntektsutviklingen vis-à-vis yngre grupper er snudd: Nå øker yngres inntekter sterkere enn eldres. Det skyldes i første rekke at den alminnelige rentenedgangen har ført til lavere kapital- og renteinntekter for pensjonistene, og samtidig har den ført til lavere renteutgifter for yngre, særlig for småbarnsfamiliene (Dahl og Vogt 1996, SSB, Ukens statistikk 48, 1996).

Bedringen av pensjonistenes inntekter skyldes således flere forhold: Færre (kvinner) mottar minstepensjon fordi de gjennom egen yrkesaktivitet tjener opp tilleggspensjonsrettigheter, høyere tilleggspensjoner, bedre private pensjoner og tjenestepensjoner, og, inntil nylig, også voksende renteinntekter.

Når vi tolker tall som viser at pensjonistbefolkningen får bedre økonomi, skal vi være oppmerksomme på den såkalte kohort-effekten. Det er de nye pensjonistkullene med gode pensjonsinntekter som trekker opp gjennomsnittsinntekten. Det er inntektene til alderspensjonistene som gruppe som stiger, og ikke inntektene for den enkelte pensjonist – de vokser bare svakt (Dahl og Vogt 1996). Sammensetningen

av pensjonistpopulasjonen endrer seg kontinuerlig; «unge» og mer velstående kommer til – gamle og mindre velstående faller fra. Et stykke på vei forklarer slike demografiske endringer inntektsøkningen i pensjonistbefolkningen over de siste år. Sagt på en annen måte: Det er de rike som blir eldre, ikke de eldre som blir rikere. Dette er delvis et innebygd trekk ved pensjonssystemet som ikke vil opphøre før systemet er fullt utbygd i 2007, og dels et resultat av økte tilleggsinntekter som tjenestepensjoner og renteinntekter (Erstad 1995, Velferdsmeldingen 1995). Et godt stykke på vei er bedringen av pensjonistenes økonomi således et resultat av en generell samfunnsøkonomisk utvikling, og langt fra bare en konsekvens av den offentlige velferds- og pensjonspolitikken som har vært ført.

Slike gjennomsnittstall som vi nettopp har referert, kan selvsagt skjule store forskjeller innad i eldrebefolkningen. La oss derfor se nærmere på inntektsforskjeller innad i eldrebefolkningen etter sosiodemografiske kjennetegn, og på fordelingen og sammensetningen av eldres inntekter.

Rutinestatistikk som jevnlig publiseres av Statistisk sentralbyrå samt flere inntektsanalyser, dokumenterer store inntektsforskjeller mellom mannlige og kvinnelige alderspensjonister. Inntekts- og formuesundersøkelsen 1994 viser for eksempel at eldre menn har en disponibel inntekt på 124 400 kroner, mens inntekten til eldre kvinner er 76 400 kroner.¹ En slik betydelig kjønnsforskjell vil etter alt å dømme vedvare langt inn i neste århundre, og vil langsomt avta etter hver som vi nærmer oss år 2050 (Koren 1994, Velferdsmeldingen 1995).

Tallet på minstepensjonister i folketrygden er på vei nedover i takt med at stadig flere «unge» pensjonister har opptjente tilleggspensjonsrettigheter. Så seint som i 1990 utgjorde minstepensjonistene likevel halvparten av alle alderspensjonister (Dahl m.fl. 1994:24).² Et stort flertall av disse, om lag 80 prosent, er kvinner, og forholdsvis mange er over 80 år. Imidlertid har mange av disse minstepensjonistene enten egne tilleggsinntekter, eller de bor sammen med en som ikke er minstepensjonist (Dahl m.fl. 1994). For eksempel viste en undersøkelse fra 1990 at bare 10 prosent av alle alderspensjonister kun hadde folketrygdens minstepensjon å leve av (Sosialdepartementet 1992). Tilleggsinntektene til minstepensjonistene viser seg imidlertid å være forholdsvis små; for nær halvparten av minstepensjonister med tilleggsinntekter utgjorde disse kun 10 600 kroner i 1990 (Dahl m.fl. 1994:26).

Tall fra rutinestatistikken viser også markerte inntektsforskjeller mellom unge (67-79 år) og gamle (over 80 år) alderspensjonister. Tall publisert fra Inntekts- og formuesundersøkelsen 1994 viser at pensjonisthushold der hovedinntektstakeren er 67-79 år har en gjennomsnittlig disponibel husholdsinntekt på 144 800 kroner. I

¹ Egne beregninger basert på Inntekts- og formuesundersøkelsen 1994.

² Folketrygdens minstepensjon består av grunnpensjon pluss særtillegg, eller grunnpensjon og tilleggspensjon pluss særtillegg.

hushold der hovedinntektstakeren er 80 år og eldre er inntekten 94 800 kroner. Slike inntektsforskjeller er imidlertid ikke så mye uttrykk for en aldersforskjell som for en kohortforskjell. Nye årskull, kohorter, av pensjonister har gjennomgående høyere inntekt enn eldre kohorter, som vi har vært inne på.

Etter sosial status, målt som utdanning eller tidligere yrke, er det også meget klare inntektsforskjeller mellom alderspensjonistene (Dahl 1989, Dahl og Vogt 1996). Dahl og Vogt fant for eksempel at eldre med bakgrunn som ufaglærte arbeidere eller lavere funksjonærer disponerte om lag halvparten av husholdsinntekten til høyere funksjonærer, og at forskjellen i nettoformue mellom disse to gruppene var enda større.

Går vi over til å se på selve inntektsfordelingen mellom eldre og yngre, tegner nyere inntektsanalyser et noe mer sammensatt bilde. En analyse viser at alderspensjonistene har mindre inntektsulikhet enn andre sammenlignbare grupper. Med data fra 1985 har Dahl (1989) sammenlignet inntektsulikheten i tre aldersgrupper, 65-79 åringer, 45-64 åringer og 25-44 åringer. Hun finner at Gini-ulikheten³ i nettoinntekt per forbruksenhet er større i eldrehusholdninger enn i husholdninger med yngre personer. Andre analyser viser imidlertid et annet mønster. Dahl m.fl. (1994) demonstrerer at alderspensjonister og alderspensjonisthusholdninger har lavere inntektsulikhet enn henholdsvis befolkningen mellom 60 og 66 år og husholdninger med barn. Disse siste funnene er i tråd med resultatene fra en analyse av inntekts- og formuestatistikken for åra 1982, og 1984-1990 (SSB 1993). Inntektsbegrepet her er disponibel husholdningsinntekt, det vil si samlet inntekt minus utlignet skatt. Analysen viser at husholdninger der hovedinntektstakeren er 80 år og over har lavest inntektsulikhet av alle aldersgrupper målt med Gini-indeksen. Gini-indeksen for inntektene til husholdninger der hovedinntektstakeren er i aldersgruppen 67-79 år, er også lavere enn Gini-indeksene for husholdninger der hovedinntektstakeren er i gruppen 55-64 år. Sammenligner vi 67-79 åringene med enda yngre husholdninger, er nivået på Gini-indeksene ikke så forskjellig fra aldersgruppe til aldersgruppe. Unntaket er de aller yngste, det vil si de under 25 år, der inntektsulikheten er på et markert høyere nivå. Kort sagt, de aller eldste, de over 80 år, skiller seg ut med lav inntektsulikhet. Gini-indeksene for annen halvdel av 1980-tallet, det vil si 1985-90 gir ikke noe entydig inntrykk av økt inntektsulikhet blant eldre. For 67-79 åringene svinger Gini-indeksene mellom .262 og .283. For dem som er 80 år og eldre varierer Gini-indeksene mellom .206 og .241. Det kan imidlertid ikke spores noen klar trend. Heller ikke Andersen m.fl. (1995) finner noen økning i inntektsulikheten blant eldre, verken for enslige eller par, over de siste årene.

Gravningsmyhr (1995) har utarbeidet framskrivninger av inntektsulikheten blant alderspensjonister fram mot år 2010 og 2030. Framskrivningene tar høyde for

³ Gini-indeksen forklares nærmere i metodekapitlet.

den prognostiserte veksten i tallet på eldre, og for økningen i pensjonsinntektene fra folketrygden gjennom opptjeningen av pensjonspoeng. Inntekter fra alle andre kilder forutsettes konstant. Med utgangspunkt i disse forutsetningene, og at dagens skattefordeler opprettholdes, finner hun at inntektsulikheten blant alderspensjonistene vil avta ut i neste århundre. Gini-indeksen reduseres fra 0.186 i 1995 til 0.167 i år 2030. Dette er et viktig funn som illustrerer hvordan alderspensjonssystemet virker på inntektsfordelingen blant pensjonistene isolert sett. Forutsetningen om konstante tilleggsinntekter er imidlertid et springende punkt i analysen, og bringer oss over til den plassen private inntekter utenom folketrygden etter hvert har fått i pensjonistenes inntektspakke.

Erstad (1995) har vist at folketrygdpensjonens andel av bruttopensjonen for alderspensjonistene har gått ned fra 72 prosent i 1986 til 65 prosent i 1991. Det betyr at i 1991 var hele 35 prosent av alderspensjonistenes inntektspakke tilleggsinntekter som tjenestepensjon, kapitalinntekt og lønns- og næringsinntekt. De to klart viktigste inntektskomponentene var kapitalinntekt og tjenestepensjon. De utgjorde henholdsvis 16 300 kroner og 17 400 kroner i gjennomsnitt hver. Erstad finner også at tilleggsinntektene er skjevt fordelt: «Høy folketrygd gir høye tilleggsinntekter attpå» (s.23). Inntektsutviklingen fra 1986 til 1991 var også klart gunstigst for eldre med tjenestepensjon. Koren (1994) har illustrert det samme poenget ved å dele alderspensjonistene inn i inntektsgrupper. Det som gjør de rikeste så rike, er tjenestepensjon og kapitalinntekt. Et søylediagram viser at det er disse to inntektskomponentene som i sterk grad genererer ulikhet innad i pensjonistbefolkningen. Her har vi med andre ord et eksempel på den såkalte Matteus-effekten, og at hovedkilden til inntektsulikheten ikke er folketrygdpensjonen, men private, markedsbaserte inntekter. I dette arbeidet presenteres imidlertid ingen summariske ulikhetsmål à la Gini-indeksen. Det er også verdt å merke seg at offentlige ytelser som boligstøtte og sosialhjelp, utgjør en svært liten del av pensjonistenes inntektspakke, og få eldre mottar slike ytelser. Siden disse ytelsene er behovsprøvd, er det også særlig eldre med lave inntekter som mottar slike ytelser, slik de er ment (Sosialdepartementet 1992:106). Andersen m.fl. (1995) har funnet at årsaken til at inntektsulikheten blant eldre *ikke* har økt, er at yrkesinntekten er redusert i høyinnteksgruppene, særlig blant eldre par. En jevnere fordeling av yrkesinntekt bidrar isolert sett til redusert inntektsulikhet. Denne utviklingen har altså, inntil 1991, kompensert for veksten i tjenestepensjoner og kapitalinntekt.

Nyere tall fra SSBs selvangivelsesstatistikk viser at mens renteinntektene sank fra 1993 til 1994, økte gjennomsnittlig aksjeutbytte og antall alderspensjonister med utbetalt aksjeutbytte (SSB, Ukens statistikk 48, 1996). Likevel var det ikke mer enn nær 10 prosent av alderspensjonistene som mottok aksjeutbytte i 1994, og alderspensjonistene mottok i gjennomsnitt 1800 kroner i aksjeutbytte (SSB Ukens

statistikk 48,1996). Denne statistikken viser også at det var en reell vekst i inntektene av tjenestepensjoner fra 1993 til 1994.

La oss knytte noen kommentarer til hovedresultatene vi nettopp har gått gjennom. Norske alderspensjonister har økt sin gjennomsnittsinntekt betydelig i løpet av de 10-20 siste åra. Denne økningen skyldes bare delvis økningen av folketrygdens alderspensjon. Langt viktigere er bidragene fra private kilder, særlig tjenestepensjoner og kapitalinntekter. Disse inntektene er skjevt fordelt i pensjonistbefolkningen etter Matteusprinsippet. De som i utgangspunktet har god folketrygdpensjon, får det enda bedre gjennom gode tilleggssinntekter.⁴ En skulle således vente at disse private markedsinntektene hadde to effekter samtidig: De driver gjennomsnittsinntektene til pensjonistene i været, og de skaper større inntektsulikhet i pensjonistbefolkningen. Den første virkningen er solid dokumentert.

Derimot har antakelsen om økende ulikhet mager empirisk støtte, selv om innslaget av private inntekter har økt. Enkelte undersøkelser (Erstad 1995, Koren 1994) gir inntrykk av større inntektsulikhet i 1991 enn tidligere. I disse undersøkelsene er ulikheten imidlertid ikke uttrykt i noe sammenfattende ulikhetsmål. Andre undersøkelser som har gjort bruk av Gini-indekser og andre summariske mål, gir derimot ikke noe entydig inntrykk av en utvikling mot større inntektsulikhet, eller at ulikheten blant alderspensjonistene er større enn i andre grupper (Andersen m.fl. 1995, Dahl m.fl. 1994, SSB 1993). Det er mulig at spørsmålet om private inntekters innvirkning på alderspensjonistenes samlede inntektsfordeling til nå er mangelfullt undersøkt, for eksempel at det er brukt inntektsmål som ikke er sensitive nok for de endringene som skjer, for eksempel i de nedre, eller i de øvre delene av inntektsfordelingen. En annen mulighet er at endringene først er kommet de aller siste åra; de siste undersøkelsene går ikke lenger enn til 1991.

Utviklingen de aller siste åra avslører dessuten at lineære framskrivninger av eldres inntekter med utgangspunkt utelukkende i folketrygdpensjonens iboende vekst må betraktes som høyst usikre. Når en stadig større del av pensjonistenes inntektspakke består av markedsinntekter, vil også pensjonistenes inntektsnivå og -fordeling i økende grad svinge mer i takt med konjunktorene både på kort og på lang sikt. Samfunnsøkonomien og pensjonistenes økonomi kan henge umiddelbart sammen slik forholdet er mellom rentenivået og pensjonistenes renteinntekter, eller sammenhengen kan være sterkt forskjøvet i tid, slik forholdet vil være mellom et ras av inngåtte tjenestepensjonsavtaler i gode tider, og pensjonsutbetalingene for disse arbeidstakerne når de når pensjonsalderen.

⁴ West Pedersen (1997) lister fire betingelser for at en generøs offentlig pensjon vil dempe inntektsulikheten blant en generasjon av alderspensjonister. Det er interessant å notere at utviklingen i flere av disse vilkårene i Norge synes å underminere mulighetene for en inntektsutjevning. Det er for eksempel allerede stor og delvis økende ulikhet i private inntekter, og de private inntektene utgjør en stadig voksende del av pensjonistenes inntektspakke.

Det faktum at de ulike elementene i de eldres inntektspakke kan utvikles i forskjellig retning, betyr at en må være på vakt overfor endringer også innad i hovedkategoriene av inntektskomponenter.⁵ For eksempel er kapitalinntektenes andel av pensjonistenes inntektspakke blitt betydelig. En stor andel av kapitalinntektene er renteinntekter. Som vi har vært inne på, har den generelle rentenedgangen de siste åra ført til lavere renteinntekter for pensjonistene. Siden det er de eldre som i utgangspunktet har god råd som har høye kapitalinntekter, skulle denne utviklingen isolert sett føre til lavere inntektsulikheter. Men dette kan motvirkes av aksjeutbytte som har vokst i takt med skattelettelser og de blomstrende tidene for norsk næringsliv. Også yrkesinntektene er på vei ned, særlig i høyinntektsgruppene. Spørsmålet er om nedgangen i yrkesinntekt vedvarer, og i så fall om effekten er sterk nok til å demme opp for økningen i de øvrige markedsbaserte inntektene. Dersom arbeidslinja derimot lykkes, vil det antakelig føre til at yrkesinntektene igjen vil ta seg opp.

Med henvisning til de to modellene vi skisserte innledningsvis, gir foreliggende undersøkelser sterkest støtte til tidevannsmodellen, mens troverdigheten til fordel-/ulempemodellen svekkes. Likevel tilsier de noe motstridende resultatene som foreligger, og den usikkerhet som er knyttet til utviklingen og effekten av eldres markedsinntekter, at det er et behov for nye og oppdaterte analyser av inntektsulikheter blant norske pensjonister.

⁵ En problemstilling faller utenfor rammen av denne framstillingen, men kan være verdt å nevne. Det er blitt hevdet at de private tjenestepensjonene bidrar til større ulikhet enn de offentlige tjenestepensjonene. Grunnen er at de private tjenestepensjonsordningene er konsentrert i de høyere inntektssjiktene i det private næringslivet, mens de aller fleste offentlig ansatte – uansett lønnstrinn – er medlemmer av offentlige pensjonsordninger. I tillegg har offentlige tjenestepensjonsordninger et knekkpunkt ved åtte ganger grunnbeløpet, noe de fleste private tjenestepensjoner mangler (Fløtten, Gautun og Hippe 1996).

Kapittel 3 Inntekt og ulikhet

Det er ikke entydig gitt hva inntekt er, eller hvordan begrepet skal operasjonaliseres. I et levekårsperspektiv vil inntekt som kontroll over økonomiske ressurser, stå sentralt (Cowell 1977), eller i sosialforskeren Titmuss sine kjente termer: «command over resources» (Titmuss 1958). Begrepet «kontroll over ressurser» gir imidlertid liten veiledning om hvordan begrepet skal operasjonaliseres for empirisk utforskning. Ett problem er forskjellen mellom netto- og bruttoinntekt, som har vært diskutert mellom norske økonomer (se f.eks. Dahl 1989) der en viktig del av forskjellen utgjøres av fradrag for renteutgifter til bolig. Denne fradragskomponenten inngår i nettoinntekten, men ikke i bruttoinntekten. Det kan imidlertid argumenteres for at den inntekten som er investert i bolig, også representerer kontroll over økonomiske ressurser. Av dette følger at et bruttoinntektsbegrep bør brukes, og ikke et nettoinntektsbegrep.¹ Inntekt oppfattet som kontroll over ressurser, skiller seg fra inntekt oppfattet som *belønning for arbeidsinnsats*. Også når det gjelder inntekt i et belønningsperspektiv, vil det være naturlig å fokusere på bruttoinntekt, snarere enn nettoinntekt. I denne framstillingen vil vi konsentrere oss om inntekt i et levekårsperspektiv, det vil si som inntekt etter skatt eller som disponibel inntekt.

Et annet spørsmål er hvor lang måleperioden skal være. Det vanlige er ett år. Dersom det er stor inntektsmobilitet, det vil si store inntektsvariasjoner fra år til år, vil ettårs-estimer imidlertid være usikre og lite dekkende for det teoretiske begrepet vi er ute etter. Alder og livsfase vil ha mye å si for hvor lang inntektsperiode vi fokuserer på. Analyser av inntektsmobilitet viser imidlertid at det er forbausende små individuelle endringer, i hvert fall for femårsperioden 1986-1990 (Aaberge og Wennemo 1993). Antakelig er en inntektsperiode på ett år ikke så galt som tilnærming til inntekt over flere år for folk flest. Når vi studerer eldre, kommer dessuten livsinntekten til uttrykk gjennom opptjente rettigheter, som pensjonspoeng og som sparing. «Livsinntekt» målt som summen av slike inntektskomponenter per år, måles riktignok på en indirekte og ufullkommen måte, men er likevel mer treffende for eldre enn for yngre mennesker.

Et tredje forhold er valget av analyseenhet. Typisk er det husholdninger eller familier som kontrollerer økonomiske ressurser. Imidlertid er levekårsperspektivet som annen velferdsteori, individorientert og dermed noe fremmed for husholdningen som enhet. Det ideelle målet er derfor et mål på den inntekten enkeltmedlemmer

¹ Formue er selvsagt også en viktig økonomisk ressurs. Blant annet på grunn av de problemene som er forbundet med å verdsette og måle formue, ser vi helt bort fra den her.

innad i husholdene kontrollerer av den samlede husholdsinntekten. Dette oppnår vi ved å veie husholdsinntekten med en variabel som beskriver antallet husholdsmedlemmer (Atkinson m.fl. 1995 s.21, Atkinson 1983 s.69). Slik personveieing innebærer for eksempel at et hushold med tre medlemmer telles tre ganger når vi beregner forskjellige inntektsmål. Selv om denne framgangsmåten er teoretisk tiltrekkende, er den ikke uten problemer. For eksempel er ikke alle personer i hushold som har en alderspensjonist som hovedinntektstaker, selv alderspensjonister.

Det fjerde og siste problemet vi skal trekke fram her, er valg av ekvivalensskala. Hvor treffende samlet husholdsinntekt er som mål på økonomiske ressurser, avhenger av hvor mange forbrukere det er i husholdet. Gitt samme husholdsinntekt, vil store husholdninger ha mindre ressurser å forbruke på hvert medlem enn små. Det er imidlertid lite rimelig å la hver forbruksenhet telle like mye. Store husholdninger har åpenbart stordriftsfordeler; hver person i en husholdning trenger ikke hvert sitt kjøleskap. Behovet for oppvarming øker ikke lineært med antall husholdsmedlemmer. Dessuten varierer behovene etter aldersfordelingen blant husholdsmedlemmene; barn spiser for eksempel mindre enn voksne. Når vi bruker husholdsinntekt, oppstår derfor spørsmålet om hvordan medlemmene i et hushold skal veies for å beregne såkalt ekvivalensinntekt, det vil si husholdets «reelle» økonomiske ressurser. Det er i dag ikke full enighet om hvilke vekter som skal brukes i slike beregninger, det vil si hvor mye hver person utover den første skal telle. Denne uenigheten er ikke bare av akademisk art. Valg av vekter kan ha konsekvenser for hvilke resultater en kommer fram til. En rekke ulike vekter er i bruk (for en oversikt, se Atkinson m.fl. 1995). Her skal vi undersøke tre forskjellige ekvivalensskalaer, i tillegg til den som er blitt kjent som OECD-skalaen², for å vurdere hvor robuste hovedresultatene er.

Det inntektsbegrepet som antakelig kommer nærmest levekårstilnærmingens oppfatning av «kontroll over økonomiske ressurser», kan således fanges med den svært omstendelige, men presise formuleringen: *ekvivalent disponibel husholdsinntekt justert med personvekter*. I hovedsak vil vi gjennomgående lite på dette inntektsbegrepet. Likevel skal vi på enkelte punkter foreta analyser for å finne ut hva det betyr, dersom vi bruker andre inntektsbegreper og/eller andre analyseenheter.

Måling av inntektsulikhet

Temaet inntektsulikhet har fått sin mest omfattende og dyptpløyende behandling i den økonomiske litteraturen. For noen sentrale arbeider, se Atkinson 1970, Cowell 1977 og Jenkins 1991. Typeeksemplet på ulikhetsmål er talluttrykk som summerer opp informasjonen i kontinuerlige variabler. Gini-indeksen er, som vi skal komme tilbake til, uten tvil det mest kjente og brukte av slike summariske mål.

² Det foreligger visstnok ingen anbefalinger fra OECD om å bruke denne skalaen.

En svært nyttig påpeking som Atkinson har gjort i sin klassiske artikkel fra 1970 er at de empiriske ulikhetsmålene som er i bruk, bygger på ulike *normative* forutsetninger. Gini-indeksen er for eksempel mest sensitiv for endringer rundt modalverdien, som ikke sjelden er rundt midten av inntektsfordelingen. Implisitt i bruken av Gini-indeksen ligger dermed en oppfatning om at det er i de tettest befolkede delene av inntektsfordelingen de viktigste endringer og omfordelinger foregår. I samfunnsdebatten derimot er det ofte de tynt befolkede ytterendene av inntektsfordelingen søkelyset rettes mot, for eksempel at tallet på millionærer har økt, eller at andelen fattige (for eksempel prosenten under en bestemt inntektsgrense) har vokst. I politisk strid inngår også kampen om den rette beskrivelsen av virkeligheten, og ulike virkelighetsbeskrivelser kan tjene forskjellige politiske interesser. La oss ta et eksempel. Lahnstein fra Senterpartiet hevdet høsten 1996 at ulikheten økte i det norske samfunnet – en påstand som ble hardnakket bestridt av daværende statsminister Brundtland. Begge bruker offisielle tall til støtte for sitt syn. Hovedpoenget her er at begge kan ha rett, dersom de refererer til ulike deler av inntektsfordelingen og/eller til forskjellige ulikhetsmål med forskjellige egenskaper.³

Atkinson (1970) diskuterer inntektsulikhet og bruk av forskjellige ulikhetsmål med referanse til økonomisk teori om beslutninger under usikkerhet. Han viser blant annet at ulikhetsaversjon er analogt med risikoaversjon og kan gis samme matematiske behandling. Atkinsons diskusjon av de formelle egenskapene til ulike summariske ulikhetsmål, gir opphav til noen krav som det etter hvert er blitt vanlig å stille. De to minimumskravene (aksiomene) er, for det første, at de skal minske dersom inntekt overføres fra en rik til en fattig person og uten rokering av deres innbyrdes plassering⁴, og for det andre, at de ikke skal avhenge av «størrelsen på kaka». Dette innebærer at ulikheten ikke endres hvis hver enhet tilføres den samme andelen inntekt. Det første kravet er antakelig mest fundamentalt og kalles overføringsprinsippet. Det neste kalles i fagsjargongen prinsippet om uavhengighet av gjennomsnittet, eller skalainvariansprinsippet. I tillegg er det to andre forutsetninger som trekkes fram. Det er prinsippet om anonymitet, som innebærer at det er uvesentlig hvilke personer som mottar inntektene; og det er befolkningsprinsippet, som betyr at ulikheten ikke skal avhenge av tallet på inntektsmottakere (Cowell 1977, Jenkins

³ Valget av ulikhetsmål har selvsagt også tilknytning til sosialfilosofisk grunnsyn. Fokus på de fattigste har affinitet til Rawls maximin-prinsipp, som innebærer at dersom det ikke går ut over de dårligst stilte, skal såkalte «primærgoder», blant annet inntekt, tilføres de fattige. Fokus på gjennomsnittsbetraktninger er imidlertid mer i pakt med nyttefilosofiske, utilitaristiske, rettferdighetsideer. I den klassiske utilitaristiske behandlingen av dette spørsmålet er det uvesentlig hvem som får inntektsforbedringen, det vil si om hun er fattig eller rik, bare summen av velferd i samfunnet øker.

⁴ I tilknytning til dette prinsippet nevnes også overføringsfølsomhet (Jenkins 1991). De vanligste ulikhetsmålene varierer i forhold til å møte dette kravet.

1991). Gini-indeksen tilfredsstiller disse prinsippene. Atkinson (1970) har vist at alle tenkelige ulikhetsmål som tilfredsstiller disse kriteriene, vil være innbyrdes enige om rangeringen av to fordelinger, hvis Lorenzkurvene for de to fordelingene ikke skjærer hverandre. Hvis en fordeling har en Lorenzkurve som ligger konsekvent innenfor Lorenzkurven til en annen fordeling, så vil alle summariske ulikhetsmål som tilfredsstiller disse to minimumskriteriene, være enige om at den innerste fordelingen har mindre ulikhet enn den andre.

Gini-indeksen er et relativt ulikhetsmål i den forstand at den rangposisjon som følger med inntekten er avgjørende. Størrelsen på en endring i ulikhet som framkommer gjennom en omfordeling mellom to personer, avhenger av deres relative plass i inntektsfordelingen, og ikke av den absolutte størrelsen på inntektene deres. En omfordeling fra 4. til 5. person har den samme effekt som en omfordeling fra 10004. til 10005. person, uansett hva deres inntekter er. Endringen i gini-ulikhet som følger med en overføring av en bestemt størrelse, vil avhenge av hvor stor en andel av den totale fordelingen som ligger mellom giveren og mottakeren av beløpet, er. Dette innebærer, som antydnet, at effekten av en bestemt inntektsoverføring blir størst rundt fordelings modalverdi, det vil si den verdien som forekommer hyppigst. Gini-indeksen er derimot mindre følsom for endringer i tynt befolkede områder i fordelingen. På grunn av minstesikringsgarantien i det norske pensjonssystemet, vil modalverdien blant norske pensjonister ligge ganske nær bunnen av fordelingen. For norske pensjonister vil derfor gini-indeksen være særlig sensitiv for endringer nær den nedre enden av fordelingen.

Den økonomiske behandlingen av sosial og økonomisk ulikhet avviker fra en klassisk sosiologisk tilnærming. Tradisjonelt har sosiologer fokusert på klasseforskjeller i rikdom, makt og prestisje. Mange empiriske klasseindikatorer er imidlertid på nominalnivå; kategoriene kan ikke engang rangeres entydig. Dette betyr at sosiologene nesten helt og holdent har overlatt drøftingen av inntektsulikhet og empiriske ulikhetsmål til økonomene. Som antydnet har økonomene arbeidet med disse problemene innafor et begrepsapparat der sosial velferd, det vil si summen av alle individers velferd eller nytte, står sentralt (Atkinson 1970, Jenkins 1977). Med utgangspunkt i det økonomisk begrepet om nyttefunksjoner diskuteres ønskelige egenskaper ved forskjellige ulikhetsmål. Denne diskusjonen bygger på en del teoretiske forutsetninger (se f.eks. Atkinson 1977). Her vil vi problematisere ett av dem, nemlig den forutsetningen at en endring i den sosiale velferden som framkommer gjennom en endring i en persons *inntekt*, *ikke influerer på andre personers velferd* (Jenkins 1977). Samfunnsnyttens er summen av uavhengige og atomiserte enkeltindividers nytte. Dette betyr blant annet at flere økonomers avvisende holdning til Gini-indeksen (se f.eks. Cowell 1977) ikke er like velbegrunnet fra en sosiologisk synsvinkel.

Sosiologer har lenge søkt å sette individers og gruppers nytte av og tilfredshet med egen inntekt og velferd i lys av hvor andre er plassert i det sosiale hierarkiet. Med andre ord oppfattes rangordningen som en vesentlig dimensjon ved ulikheten. Et sosiologisk syn på ulikhet vil innbefatte en *relativ* såvel som en *relasjonell* dimensjon. Begge dimensjoner springer ut av at menneskers tanker og handlinger avhenger av andres tanker og handlinger. Sosiale sammenligninger og sosiale relasjoner mellom mennesker antas å ha vesentlig betydning for objektive levekår, tilfredshet og velvære til enkeltindivider og dermed for samfunnet. Disse innsiktene kommer blant annet til uttrykk i teorier om relativ deprivasjon, om knappe, såkalte posisjonelle goder, i referansegruppeteori og i teorier om iøynefallende forbruk. Kjernen i slike synspunkter er at nytten, oppfatningen og vurderingen av de ressursene en får over, avhenger av hvilke «betydningsfulle andre» en sammenligner seg med, hvilke standarder de har, og hvor store ressurser andre har. Erkjennelsen av at relative forhold er viktige, kommer også til uttrykk i ordspråk som: «I de blindes rike er den svaksynte konge». Avkastning av utdanning er et godt eksempel på ulikhetens relative dimensjon: Hvilken nytte jeg har av min utdanning avhenger i avgjørende grad av hvilken utdanning andre har. Det relasjonelle aspektet kommer inn ved at vi henter våre standarder fra «betydningsfulle» andre, og vi sammenligner våre ressurser og goder med andre når vi vurderer vår egen velferd. Hvor tilfreds jeg er med inntekten min avhenger av inntekten til dem jeg sammenligner meg med, eller omgås med til daglig. I standard sosiologisk klasse-teori er de sosiale relasjonene, som kjennetegnes av utbyttings- og dominansforhold mellom klassene gjort til en hoveddimensjon. I disse relasjonene ligger kimen til sosial konflikt og sosial endring.

Et viktig poeng i denne forbindelse er at Gini-indeksen nettopp ivaretar det relativistiske aspektet ved inntektsulikhet. Individets økonomiske velferd er avhengig av egen inntekt beregnet i forhold til inntektene til alle andre individer i den aktuelle befolkningen, siden informasjon om «alle andres» inntekter er nødvendig for å bestemme enkeltindividets rangposisjon i fordelingen.⁵

Likevel er det en fellesnevner ved økonomenes og sosiologenes oppfatninger av sosial ulikhet, slik de her er framstilt. Enten ulikhet oppfattes som inntektsforskjeller eller som klasseforskjeller, deles forutsetningen om at sosial ulikhet er en systemegenskap som skjærer tvers gjennom hele samfunnet, og som omfatter alle samfunnsmedlemmene.

Fattigdomsperspektivet representerer en annen tilnærming til studier av sosial ulikhet. Typisk for fattigdomsforskningen er at en gruppe isoleres i forhold til resten av samfunnet – som oftest med utgangspunkt i manglende økonomiske ressurser. Townsends teori om relativ deprivasjon, som fokuserer på de økonomiske og materielle forutsetningene for sosial deltakelse og sosial integrasjon, er mye sitert. I

⁵ Jeg er takknemlig for Axel West Pedersens klargjøring av dette aspektet ved gini-indeksen

denne tradisjonen defineres gjerne alle under en bestemt inntektsgrense som «fattige». Hvor og hvordan denne fattigdomsgrensen skal trekkes, vil det være ulike oppfatninger om; Statistisk sentralbyrå trekker ofte en linje ved 50 prosent av gjennomsnittsinntekten. Omsetter vi denne tankegangen til vårt emne, vil det være naturlig å isolere de eldre med den laveste inntekten og gjøre dem til gjenstand for nærmere studium. Her vil vi se nærmere på inntektssammensetning og den sosiale sammensetningen av folketrygdens minstepensjonister.

I denne rapporten skal vi således anvende både lagdelingstilnærmingen og «fattigdomstilnærmingen» til studiet av inntektsulikhet blant eldre i Norge.

Kapittel 4 Data, variabler og analytisk tilnærming

Data

Analysen er basert på Inntekts- og formuesundersøkelsene fra 1990 og 1994. Inntekts- og formuesundersøkelsene er utvalgsundersøkelser i norske husholdninger. De er dokumentert i rapporter fra Statistisk sentralbyrå (Pedersen 1997, Sparby 1994). Datafilene inneholder opplysninger om inntekter både for individer og hushold. Vi skal konsentrere oss om husholdsinntekter i tråd med det levekårsperspektivet som ligger til grunn for rapporten.

Utvalg

Utvalgene til Inntekts- og formuesundersøkelsene er ikke trukket på noen enkel tilfeldig måte. Derfor er det beregnet vektorer som blåser opp til det tilnærmede antallet personer/hushold som finnes i populasjonen. I vedleggstabell 1 har vi oppgitt det faktiske antallet hushold og anslag over antallet personer etter kjønn og alder. For øvrig viser vi til de to nevnte dokumentasjonsrapportene fra SSB.

Ulikhetsmål

I data-analysen skal vi lite på Gini-indekser, konsentrasjonsindekser, persentilfordelinger og Lorenzkurver. Lorenzkurven er en lett forståelig visuell framstilling av en inntektsfordelings avvik fra en helt lik fordeling. Lorenzkurven knytter de kumulative andelene av inntektsmottakerne til de kumulative andelene av inntekten, når enhetene (individer eller husholdninger) er rangert etter økende inntekt. Diagonalen representerer en helt jevn inntektsfordeling. I en persentilfordeling setter vi av de inntektsandelene de x prosent med lavest inntekt og de y prosent med høyest inntekt har. Gini-indeksen er et av de summariske ulikhetsmålene som kan avledes av Lorenzkurven. Gini-indeksen kan defineres som to ganger arealet mellom diagonalen i et Lorenzdiagram og kurven. Indeksen varierer mellom 0, som betyr at inntekten er helt jevnt fordelt, og 1, som betyr at all inntekt tilfaller en husholdning. Gini-indeksen gir entydige resultater når Lorenzkurvene krysser hverandre og dermed gir et tvetydig bilde. Derfor skal vi også supplere Gini-indeksene med Lorenzkurver for å undersøke om de skjærer hverandre.

Som sagt er det et viktig formål i dette arbeidet å dekomponere inntektsulikhet. Generelt vil en inntektsfaktors bidrag til den samlede inntektsulikheten avhenge av produktet av tre størrelser (Aaberge 1986, Pedersen 1997). Disse er ulikheten i den aktuelle inntektsfaktoren, faktorens andel av den samlede inntekten, og sammenhengen mellom ulikheten i den aktuelle inntektsfaktoren og ulikheten i den samlede inntekten. Betydningen av de to første parameterne er umiddelbart og intuitivt forståelig. Den siste kan trenge en utdypende kommentar. Denne såkalte konsentrasjonskoeffisienten avspeiler to forhold; graden av ulikhet i den aktuelle inntektskomponenten, samt denne komponentens korrelasjon med den samlede inntekten når enhetene er rangert etter fordelingen av samlet inntekt. Konsentrasjonsindeksen varierer mellom +1 og -1. Jo nærmere +1 konsentrasjonskoeffisienten er, jo sterkere er komponenten konsentrert i den øvre delen av samlet inntekt, og omvendt; jo nærmere -1 konsentrasjonsindeksen er, jo sterkere er komponenten konsentrert til de lavere delene av fordelingen av samlet inntekt. Verdien 0 betyr at den aktuelle inntektskomponenten er helt jevnt fordelt over alle inntektsnivåer for den samlede inntekten (West Pedersen 1997 kap.5 s.16).

Den enkelte inntektskomponents bidrag til ulikheten i den totale inntektspakka er lik produktet av dens andel og dens konsentrasjonskoeffisient. Gini-indeksen for den totale inntektsfordelingen er summen av enkeltbidragene fra hver inntektskomponent. Dette betyr for eksempel at ulikheten i den totale fordelingen kan avta selv om ulikheten i en komponent øker, dersom andelen av den avtar. Vi skal bruke disse egenskapene til å vurdere hvilke ulikhetsskapende effekter de enkelte inntektskomponentene har på samlet inntekt og disponibel inntekt.

Akkurat som gini-indeksen for samlet inntekt vil avhenge av hvilke inntektskomponenter som inngår i den, vil konsentrasjonsindeksene for de enkelte inntektskomponenter også avhenge av hvilke inntektskomponenter som inngår. For en nærmere diskusjon av disse spørsmålene, se for eksempel Aaberge og Aslaksen (1996).

Et mye diskutert problem som hefter ved dekomponeringsstrategien er at den er statisk. Den forutsetter at inntektsmottakerne ikke foretar noen atferdsendring eller tilpasning til endrede rammebetingelser. Det betyr for eksempel at dersom vi finner at inntektsulikheten blant eldre er økt fordi skattereglene er blitt endret, så kan ingen si med sikkerhet at dette ikke ville skjedd dersom skattereglene hadde vært uendret. En slik, såkalt kontrafaktisk påstand avhenger nemlig av at aktørene ikke endrer atferd. Rimeligheten av de forutsetningene en slik påstand hviler på, kan derfor alltid stilles i tvil. Det vil derfor med nødvendighet være knyttet forbehold til resultatene fra denne typen analyser.

En inntektsfordeling kan ikke bare karakteriseres ved hvor ulikt den er fordelt, men selvsagt også hvor høyt nivået er. Fokuset i denne rapporten er på ulikhet. Vi vil derfor bare kommentere inntektsnivået i ulike grupper, det vil si gjennomsnittsinntekten,

når vi mener det er viktig og relevant, men vi vil ikke systematisk rapportere og drøfte den. Gjennomsnittlig inntekt over tid og mellom grupper rapporteres jevnlig av Statistisk sentralbyrå. Inntektsforskjeller mellom menn og kvinner, unge og gamle eldre, minstepensjonister og andre er godt dokumentert og grundig analysert de siste åra (Dahl m.fl. 1994, SSBs Inntekts- og formuesstatistikk). I vedleggstabell 2 har vi presentert gjennomsnittsinntektene i 1994 for utvalgte grupper alderspensjonister.

Ekvivalensskala

For å ta hensyn til at husholdninger av ulik størrelse og sammensetning har ulike behov, må man justere, ekvivalere, husholdningenes inntekt med utgangspunkt i antall forbruksenheter. I Norge er det i offisiell sammenheng vanlig å bruke en ekvivalensskala som OECD har lansert. OECD-skalaen gir første voksne vekten 1, øvrige voksne vekten 0.7, og barn under 17 år får vekten 0.5. Disse vektene kan synes noe vilkårlig valgt, og en rekke andre ekvivalensskalaer er da også i bruk (Atkinson m.fl. 1995). Derfor er en av våre problemstillinger å foreta en analyse av hvor sensitive resultatene er for valg av andre ekvivalensskalaer. Vi skal sammenligne OECD-skalaen med tre andre skalaer. Den første skalaen gir husholdningen en vekt lik 1. Det vil si vi tar ikke hensyn til at antall husholdningsmedlemmer varierer mellom husholdningene. Den andre skalaen representerer den andre ytterligheten så å si. Det er en såkalt «per capita»-skala der hvert husholdningsmedlem gis vekten 1. Den tredje skalaen representerer en mellomløsning til de to ekstremskalaene. Den gir første voksne i husholdet vekten 1 og de øvrige husholdningsmedlemmer vekten 0.5. Denne kaller vi for 0.5-skalaen.

Analyseenhet

I faglitteraturen er spørsmålet om ekvivalensskala drøftet langt hyppigere enn spørsmålet om analyseenhet. Som vi har diskutert, er valget av analyse-enhet bestemt av hvilken problemstilling en ønsker å belyse: I et ressurs- og levekårsperspektiv er det individets inntekt som er mest interessant. Vi skal derfor bringe resultater på individnivå, selv om det er husholdenes samlede inntekt vi tar utgangspunkt i. Som nevnt benytter vi inntektsdata på husholdsnivå, så vi må foreta en «vri» for å relatere inntektene til individer isteden for hushold. Rent teknisk oppnås dette ved å veie materialet med en variabel som beskriver antall individer i husholdet. På den måten teller vi personer isteden for hushold. For en grundigere diskusjon av denne framgangsmåten, se Atkinson (1983) og Atkinson m.fl. (1995). For analytiske formål vil det likevel enkelte steder også være av interesse å vurdere resultatene i forhold til husholdsinntekt. Der det er tilfelle, vil det klart framgå av teksten.

Inntektskomponenter

Vi har holdt oss til SSBs definisjoner av de ulike inntektskomponentene. Det betyr at innholdet i de ulike inntektskomponentene er som følger:

- Ytelser fra folketrygden = i hovedsak alderspensjon.
- Tjenestepensjon mv. = tjenestepensjon, livrenter, føderåd mv.
- Yrkesinntekt = lønn + netto næringsinntekt før av- og nedskrivninger
- Kapitalinntekt = summen av renter av bankinnskudd, nettoinntekt av prosentlignet eiendom, aksjeutbytte, avkastning av sparedelen av livsforsikring, samt «andre kapitalinntekter»¹, minus gjeldsrenter og underskudd i borettslag.
- «Andre overføringer» = bidrag, barnetrygd, bostøtte, stipend, forsørgerfradrag, sosialhjelp, samt grunn- og hjelpestønad i 1994.

Summen av disse komponentene gir *samlet inntekt*. Samlet inntekt minus utlignet skatt gir *disponibel inntekt*. For en mer fullstendig redegjørelse for inntektskomponenter og inntektsbegreper viser vi til de to dokumentasjonsrapportene som er utgitt for Inntekts- og formuesundersøkelsene 1990 og 1994 (Pedersen 1997, Sparby 1994).

Vi har tidligere lansert de teoretiske begrepene offentlige og private (markedsbaserte) inntekter. Relaterer vi inntektskomponentene ovenfor til disse to hovedkategoriene, faller ytelser fra folketrygden og «andre overføringer» inn under offentlige inntekter. I kategorien private inntekter faller således yrkesinntekt, kapitalinntekter og tjenestepensjon (med videre).

Sammenligning av inntektsendringer mellom 1990 og 1994 er litt problematisk på grunn av endringer i operasjonelle definisjoner av flere inntektskomponenter- og begreper. I analysene av ulikhetsforskjeller mellom 1990 og 1994 har vi, for å få mest mulig sammenlignbare tall, måttet fjerne grunn- og hjelpestønaden og godtgjørelsen på aksjeutbyttet i 1994. Ellers lar vi disse komponentene inngå i analysene for 1994. Andre relevante endringer i perioden vil vi komme tilbake til i

¹ «Andre kapitalinntekter» for inntektåret 1994 er summen av postene: Prosentlignet fritidseiendom + andel av boligselskapets inntekt + nettoinntekt av utleiet fritidseiendom + gevinst av salg av fast eiendom + gevinst av salg av aksjer + inntekt fra utlandet + andre inntekter + feilsummering i sum inntekt + inntektsføring: gevinst- og tapskonto + inntektsføring: tom negativ saldo

For 1990 er andre kapitalinntekter definert som summen av postene: 124 125 126 129 130 aksjesalg-40, aksjesalg-betydelig)

den avsluttende diskusjonen. Studielån regnes ikke som inntekt. Et voksende antall ungdom med studielån framstår dermed som fattigere enn de egentlig er, og bidrar til en tilsynelatende økning i inntektsulikheten over tid. Dette betyr selvsagt ikke mye for sammenligningen av eldres inntekter over tid, men for vår analyse av inntektsulikhet mellom aldersgrupper, kan det ha betydning. Derfor holder vi aldersgruppa opp til 25 år utenfor.

En «alderspensjonisthusholdning» eller «eldrehusholdning» er en husholdning der hovedinntektstakeren er 67 år eller mer. Hovedinntektstakeren er den i husholdningen som har høyest bruttoinntekt. Hovedinntektstakeren er som regel en mann.

I Inntekts- og formuesundersøkelsen 1994 er det ikke fullstendig overensstemmelse mellom antallet med alderspensjon og antallet personer som er 67 år og mer. Dette skyldes at personer over 67 år som døde i løpet av året, ikke er registrert som «alderspensjonister» i Inntekts- og formuesundersøkelsen. Det vil like fullt være riktig å ha dem med i analysene. Av alle (hovedinntektstakere) som er 67 år og over i Inntekts- og formuesundersøkelsen 1994, er det drøyt 60 personer eller 2,7 % som ikke er registrert som alderspensjonist.

For personer som fylte 67 år i 1994 og som begynte å motta pensjon i løpet av året, får vi dessuten et skjevt bilde av årsinntekten. Antakelig representerer dette ikke noe stort problem, siden det ikke kan være så mange det gjelder.

Minstepensjonister

En minstepensjonist er i teknisk forstand en pensjonist som mottar folketrygdens grunnpensjon og særtillegg, eller særtillegg pluss eventuell tilleggspensjon. I Inntekts- og Formuesundersøkelsene er disse registrert med en såkalt særtilleggsfaktor som er større enn null. En pensjonist med en særtilleggsfaktor større en null er her definert som minstepensjonist, dersom intet annet er uttrykkelig sagt.

Som problemstillingene indikerer, er vårt primære siktemål med dette arbeidet å beskrive et felt. Derfor har vi heller ikke testet om de forskjellene vi avdekker er statistisk sikre, det vil si i hvilken grad det er forsvarlig å generalisere fra utvalget til hele populasjonen av eldre. Unntaket er endringen i inntektsulikhet mellom 1990 og 1994. Her har vi formulert en klar antakelse som vi skal teste statistisk.

Kapittel 5 Resultater

5.1 Inntektsulikhet i forskjellige aldersgrupper

Tabell 1 viser ulikheten målt med Gini-indeksen i 1994 mellom ulike aldersgrupper. Tidligere analyser fra slutten av 1980-tallet viser at ulikheten er størst i de yngste husholdningene og minst i de eldste. Her holder vi husholdninger med hovedinntektstakere under 25 år utenfor, siden deres inntekter er varierende, ustabile og vanskelige å få pålitelige mål på.

Tabell 5.1 Gini-ulikhet i ulike aldersgrupper 1994. Disponibel ekvivalert husholdsinntekt for enkeltpersoner

25-34 år	35-44 år	45-54 år	55-66 år	67-79 år	Over 80 år
.227	.242	.239	.246	.253	.192

Tabell 5.1 viser at ulikheten er størst blant pensjonister i alderen 67-79 år og minst blant pensjonister som er 80 år og eldre. For øvrig er forskjellene mellom de ulike aldersgruppene gjennomgående *ikke* spesielt store, særlig ikke i befolkningen i yrkesaktiv alder. Det er verd å merke seg at de to yttergruppene, det vil si gruppene med henholdsvis lavest og høyest Gini-indeks, finnes i pensjonistbefolkningen. Et felles ulikhetsmål for alle pensjonister vil dermed uvilkårlig dekke over betydelige alders- eller kohortspesifikke forskjeller pensjonistene imellom. Det er liten tvil om at en relativt stor andel minstepensjonister, nærmere bestemt 54 prosent, bidrar til å skape lav ulikhet blant de aller eldste pensjonistene. Etter hvert vil imidlertid disse dø og erstattes av yngre pensjonistkull med større inntektsulikhet. Det er således et åpent spørsmål hvor lenge denne inntektspolariseringen i pensjonistbefolkningen mellom de yngre og de aller eldste vil vare. Antakelig er det et forbigående fenomen, som langsomt, men ubønnhørlig vil viskes ut som følge av de sosioøkonomiske og demografiske endringer som finner sted i det norske samfunnet.

Nedenfor vil vi komme tilbake til i hvilken grad de ulike inntektskomponentene bidrar til å skape ulikhet blant yngre og eldre alderspensjonister.

Det aldersmønsteret som avtegner seg i tabell 1, avviker fra det vi finner i USA (Crystal og Shea 1990). I USA øker Gini-indeksene jevnt fra aldersgruppe til aldersgruppe, slik at ulikheten er størst blant de aller eldste. I Norge er ulikheten størst blant de nest eldste. Dessuten er det grunn til å understreke at det ikke er noen klar og sterk tendens til at inntektsulikheten øker med alderen blant personer i

yrkesaktiv alder. Disse funnene antyder således at modellen om oppsamlede fordeler og ulemper ikke passer særlig godt på norske forhold så langt. Dette skyldes i høy grad folketrygdens universelle minsteytelse, som kommer mange blant de aller eldste uten pensjonspoeng, eller med få pensjonspoeng, til gode. Hvis derimot den inntektsfordelingen etter alder som vi finner her, i stor grad er uttrykk for en kohort-effekt, kan vi ikke utelukke at fordels-/ulempemodellen vil gi en mer treffende beskrivelse om noen år. Om et drøyt tiår vil dagens 67-79 åringer være de eldste, og vil dermed under uendrede vilkår, ha høyest inntektsulikhet av alle aldersgrupper.

5.2 Inntektsulikhet i demografiske grupper

Vi skal nå se nærmere på ulikhet i inntekt blant alderspensjonistene etter demografiske kjennetegn.

Tabell 5.2 Ulikhet i disponibel ekvivalert husholdsinntekt blant eldre personer over 67 år etter kjønn, alder og ekteskapelig status 1994

	Gini-ulikhet
Menn	.269
Kvinner	.187
67-79 år	.253
Over 80 år	.192
Gift	.254
Ikke-gift*	.223

* Ikke-gifte inkluderer følgende kategorier: aldri gift, skilt, separert, enke- og enkemann, og partner.

Tabell 5.2 avslører et ganske velkjent mønster. Blant kvinner, de aller eldste, og, i mindre grad, ikke-gifte, er det forholdsvis liten ulikhet. I de samme gruppene er gjennomsnittsinntekten lav, se vedleggstabell 2. Komplementært har menn, yngre, og gifte pensjonister større inntektsulikhet, men også høyere inntektsnivå (se vedleggstabell 2).

Siden kvinner lever lengre enn menn, er det en overvekt av kvinner blant de aller eldste, og blant de ikke-gifte. Et spørsmål er således om den lave inntektsulikheten blant de aller eldste og blant de ikke-gifte skyldes at disse gruppene domineres av kvinner. Eller annerledes formulert: Omfatter den lave inntektsulikheten blant de aller eldste og blant de ikke-gifte også menn? Tabell 3, som grupperer alder og ekteskapelig status, etter kjønn, gir svar på dette spørsmålet.

Tabell 5.3 Inntektsulikhet for mannlige og kvinnelige alderspensjonister i ulike aldersgrupper og etter ekteskapelig status. Disponibel ekvivalert husholdsinntekt per person. 1994

	67-79 år	Over 80 år	Ikke-gifte	Gift
Menn	.272	.229	.314	.255
Kvinner	.195	.143	.178	.240

Tabell 5.3 viser at inntektsulikheten blant kvinner er lavere enn blant menn, uansett alder og ekteskapelig status. Lavest inntektsulikhet av alle gruppene har de gamle kvinnene, de som er 80 år og over. Det er også en klar tendens til at eldre menn har lavere inntektsulikhet enn de yngre. I motsetning til blant kvinner, er derimot inntektsulikheten blant gifte menn tydelig lavere enn blant de ikke-gifte. Når det gjelder inntektsfordelingen, er således ekteskapet likhetsskapende for menn, men ulikhetsskapende for kvinner. Det er, som vi har vært inne på tidligere, veldokumentert at blant de gamle (og ugifte) kvinnene er det fremdeles en del som er minstepensjonister, og som nesten bare har minstepensjonen å leve av (Dahl m.fl. 1994). Og nettopp minstepensjonistene skal vi se nærmere på i neste avsnitt.

5. 3 Minstepensjonistene

I dette avsnittet skal vi ta for oss minstepensjonistene. Minstepensjonen omfatter som nevnt folketrygdens grunnpensjon pluss sært tillegg (og eventuelt tilleggspensjon). Vi skal se på hvem minstepensjonistene er og på sammensetning av deres inntekter. For å gi en oversikt over feltet, skal vi først vise hvordan minstepensjonistene fordeles seg på husholdsstørrelse.

Tabell 5.4 Husholdsstørrelse og tallet på minstepensjonister. Anslått antall og prosent beregnet på basis av husholdsstørrelse

Husholdsstørrelse	Antall som er minstepensjonist				Prosent/antall
	0	1	2	Flere	
1	55.1%	44.9%	-		100
	162949	133035	-		295984
2	39.6%	53.9%	6.5%	-	100
	119178	161991	19499	-	300668
3+	48.0%	46.2%	4.7%	1.1%	100
	11906	10868	1074	264	24112
Alle eldre over 67 år					620764

Rikstrygdeverkets statistikk viser at om lag 260 000 eldre eller 42 prosent av alle alderspensjonister mottok minstepensjon fra folketrygden i 1994. Mange av disse deler imidlertid husholdning med personer som ikke er minstepensjonister. Tabell 5.4 viser at 45 prosent av alle enslige eldre var minstepensjonister i 1994. Denne gruppen av enslige minstepensjonister utgjorde dermed anslagsvis 133 000 personer i 1994. Tabellen viser videre at det blant pensjonistektepar er svært vanlig at (bare) en av ektefellene er minstepensjonist. Omkring 54 prosent av to-personhusholdene består av en minstepensjonist og en tilleggspensjonist. I underkant av 40 prosent av to-personhusholdene består av par der ingen av ektefellene er minstepensjonister, mens om lag 6,5 prosent av pensjonistparene består av to minstepensjonister – denne gruppen omfatter anslagsvis 19 500 personer.

Hvis vi definerer et minstepensjonshushold, som et hushold der alle medlemmer er minstepensjonister, kan antallet eldre som bor i slike hushold, anslås til i underkant av 153 000 personer. Det vil si at omtrent 25 prosent av alle alderspensjonister bor i minstepensjonisthusholdninger. Langt den største andelen av disse er selvfølgelig enslige minstepensjonister.

Tabell 5.5 viser den demografiske sammensetningen av minstepensjonister og tilleggspensjonister. I tabellen har vi skilt mellom ekteskapelig status og husholdningstype fordi det ikke er fullstendig sammenfall mellom disse statusene, selv om de selvsagt er sterkt korrelert.

Tabell 5.5 Demografisk sammensetning av gruppen som tilhører minstepensjonshushold og andre pensjonister. Kun eldre som selv er minstepensjonister og som eventuelt bor sammen med andre minstepensjonister, inngår i den første gruppen. Tallene i parentes indikerer andelen som tilhører minstepensjonshushold i hver demografiske gruppe

	Minstepensjonshushold	Andre pensjonister
Mann	21,9 (9,2)	70,9
Kvinne	78,1 (46,7)	29,1
67-79 år	35,8 (12,4)	82,2
Over 80 år	64,2 (54,1)	17,8
Gift	12,9 (6,4)	62,0
Ugift	87,1 (42,8)	38,0
Flere i husholdningen	12,9 (6,1)	65,2
Enslig	87,1 (44,9)	34,8

Vi ser av tabell 5.5 at sammenliknet med andre alderspensjonister er det blant medlemmene av de rene minstepensjonisthushold en sterk overvekt av kvinner, eldre over 80 år og ugifte og enslige. Det er verdt å merke seg at om lag 87 prosent av de som tilhører minstepensjonshushold, er enslige/ugifte.

Vi kan også snu på flisa og se på andelen som tilhører minstepensjonshushold innad i hver demografiske gruppe. Disse tallene er gjengitt i parentesene i tabell 5. Nær halvparten av eldre kvinner tilhører minstepensjonshushold, mens knapt 10 prosent av eldre menn gjør det. Tilsvarende er andelen i minstepensjonshushold høy blant de aller eldste, de ugifte og de enslige sammenlignet med henholdsvis de yngre, de gifte og de i flerpersongshushold. Disse kjennetegnene ved medlemmene av minstepensjonshushold er kjent fra tidligere (Dahl m.fl.1994, Velferdsmedlingen 1995).

En multivariat analyse (logistisk regresjon) viser at disse sammenhengene også gjelder uavhengig av hverandre. Det vil for eksempel si at kvinner har større sannsynlighet for å tilhøre et minstepensjonshushold enn menn enten hun er yngre eller eldre pensjonist, og enten hun er gift eller ikke. Tilsvarende uavhengige sammenhenger gjelder for de to andre variablene.

Langt fra alle slike minstepensjonshushold lever av minstepensjonen alene. Mange vil også ha inntekter fra andre kilder. Tabell 5.6 viser antall og andel av medlemmene i minstepensjonisthushold som er helt uten tilleggssinntekter. Tilleggssinntekten er regnet netto, det vil si at skatten er trukket fra.

Tabell 5.6 Medlemmer av minstepensjonisthushold med null i tilleggssinntekt. Enslige og par. Anslått antall og prosent av alle eldre

	Enslige	Par	I alt
Antall	1770	271	2041
Prosent av alle eldre	0,3	0,04	0,34

Av tabell 5.6 går det fram at svært få minstepensjonshushold er uten tilleggssinntekter overhodet.¹ Hvor store disse tilleggssinntektene er, forteller imidlertid denne tabellen intet om. Det demonstreres i tabell 5.7. Her vises antall medlemmer av minstepensjonisthushold som har tilleggssinntekter lik eller mindre enn 10 000 kroner, og lik eller mindre enn 15 000 kroner. I begge tilfellene er skatten trukket fra.

Tabell 5.7 Medlemmer av minstepensjonisthushold med netto tilleggssinntekt lik eller indre enn 10 000 kroner, og netto tilleggssinntekt lik eller mindre enn 15 000 kroner. Enslige og par. Antall og prosent av alle alderspensjonister

	Enslige	Par	I alt
Under 10 000 kr	79679	8650	88329
prosent av alle eldre	12,8	1,4	14,2
Under 15 000 kr	94365	11288	105653
prosent av alle eldre	15,2	1,8	17,0

¹ En del minstepensjonister har negativ tilleggssinntekt, mange antakelig på grunn av under-skudd i næringsvirksomhet. De er holdt utenfor her, siden det neppe er rimelig å regne disse som «fattige».

Selv om nesten ingen enslige minstepensjonister og minstepensjonistpar er helt uten tilleggsinntekt, er det forholdsvis mange som har ganske lave tilleggsinntekter. Tabell 5.7 illustrerer at drøyt 88 000 medlemmer av minstepensjonshushold eller 14 prosent av alle alderspensjonister har en tilleggsinntekt som er 10 000 kroner eller mindre. Setter vi inntektsgrensa noe høyere, til 15 000 kroner, stiger tallet til nærmere 106 000 og andelen til 17 prosent.

Vi skal nå sammenligne inntektssammensetningen i fire pensjonistgrupper: enslige minstepensjonister, par der den ene er minstepensjonist, par der begge er minstepensjonister, og endelig alle eldre over 67 år. Inntektene er ekvivalert med OECDs skala og beregnet for personer.

Tabell 5.8 Gjennomsnittstall for inntektskomponenter og summert inntekt. Ekvivalerte husholdsinntekter per person for enslige minstepensjonister, for par og for alle over 67 år i 1994

	Enslige minstepensjonister	Par		Alle pensjonister
		En er minstepensjonist	Begge er minstepensjonist	
Folketrygdpensjon	60397	78645	61571	74807
Tjenestepensjoner	6622	19139	7873	20450
Yrkesinntekt	662	9091	574	11733
Kapitalinntekter	4294	21989	5819	14357
Andre overføringer	2993	1225	2800	1874
Samlet inntekt	74967	130087	78636	123222
- nettoskatt	4111	22476	6150	20311
=Disponibel inntekt	70856	107612	72487	102911

Gruppen av enslige eldre som mottar minstepensjon har i gjennomsnitt betydelig mindre å rutte med enn eldre flest. Det samme gjelder den langt mindre gruppen av eldre der en minstepensjonist lever sammen med en annen minstepensjonist. Forskjellene mellom de to gruppene av minstepensjonister er ikke nevneverdig stor. Inntektsstrukturen er også slående lik i disse to husholdstypene. Personer som tilhører slike rene minstepensjonshold har en gjennomsnittlig disponibel inntekt som ligger rundt 30 000 kroner lavere enn gjennomsnittet blant alle eldre. Det er ikke bare utbetalingene fra folketrygden som er lavere for denne gruppen. Den sterkeste forskjellen kommer faktisk fra de andre – fortrinnsvis private – inntektskomponentene som ligger på et klart lavere nivå for denne gruppen enn for gjennomsnittet blant alle eldre. Unntaket fra dette mønsteret er «andre overføringer» der minstepensjonistene ligger noe høyere enn andre eldre. Vi ser at eldre som lever i parforhold der den ene er minstepensjonist og den andre ikke, kommer vesentlig bedre ut enn medlemmene av rene minstepensjonshushold og faktisk også noe bedre ut enn alle

eldre over 67 år. Det siste skyldes i noen grad at «alle over 67 år» også inkluderer minstepensjonistene.

For enslige minstepensjonister utgjorde folketrygdpensjonen i 1994 knapt 60 400 kroner². Den samlede gjennomsnittsinntekten lå imidlertid om lag 14 500 kroner høyere. For minstepensjonister som lever i parforhold, utgjør tilleggsinntektene noe mer, drøyt 17 000 kroner. Dette er små beløp sammenlignet med tilleggsinntektene til alle eldre som er 67 år og over, som summerer seg til drøyt 48 000 kroner i gjennomsnitt.

5.4 Dekomponering av inntektsulikhet

Så langt har vi sett på forskjeller i inntektsulikhet i ulike grupper. Neste steg er å undersøke ulikheten i forskjellige inntektskomponenter. Vi vil rette søkelyset mot det inntektsbegrepet som best gjenspeiler det teoretiske begrepet om individuelle levekår, det vil si disponibel ekvivalent husholdsinntekt per person.

Vi skal nå dekomponere summert inntekt ved å undersøke de enkelte inntektskomponentenes andel av denne, den såkalte konsentrasjonskoeffisienten, og den enkelte komponents bidrag til gini-ulikheten i henholdsvis disponibel inntekt og samlet inntekt, det vil si inntekt før skatt.

I tillegg skal vi ta utgangspunkt i hver kvartil, det vil si hver 25 prosentgruppe av samlet inntekt og undersøke hvordan *inntektsforskjellene mellom disse kvartilene* øker eller minsker når vi legger til gjennomsnittsverdiene av de forskjellige komponentene (For lignende tilnærminger, se f.eks. Erstad 1995, Koren 1994). Denne framgangsmåten gir en instruktiv visuell illustrasjon av hvor sterk den omtalte «Matteus-effekten» er for hver inntektskomponent.

Første skritt i analysen er imidlertid å undersøke ulikheten innad i fordelingen av hver av inntektskomponentene. Tabell 5.9 viser gini-ulikheten for de fem inntektskomponentene i eldrebefolkningen i 1994.

Tabell 5.9 Gini-ulikhet i folketrygdpensjon, tjenstepensjon, yrkesinntekt, kapitalinntekt og «andre overføringer», samlet inntekt og inntekt etter skatt for alle alderspensjonister og for

² Strengt tatt skulle folketrygdpensjonen her være identisk med alderspensjonens minstepensjon, som i 1994 var 60 700 kroner. I utvalget til Inntekts- og formuesundersøkelsen inngår som nevnt personer som ble alderspensjonister i løpet av 1994 og som derfor ikke har mottatt pensjon gjennom hele året. Hvis vi utelukkende fokuserer på ensligemed folketrygdens minstepensjon, blir tallene som følger: folketrygdpensjon = 60 700, tjenstepensjon = 7045, yrkesinntekt = 496, kapitalinntekt = 4141, andre overføringer = 3199, samlet inntekt = 75581. Som vi ser, endres ikke hovedmønsteret.

«unge» og gamle pensjonister. Ekvivalert husholdsinntekt for personer 1994

	67-79 år	Over 80 år	Alle over 67 år
Folketrygdpensjon	.155	.102	.150
Tjenestepensjoner	.658	.760	.688
Yrkesinntekt	.878	.937	.907
Kapitalinntekter	.809	.815	.777
Andre overføringer	.874	.873	.874

For alle pensjonistene er folketrygdoverføringene, det vil i det alt vesentlige si alderspensjonen, uten sammenlikning jevnest fordelt. Nest jevnest fordelt er tjenestepensjonene, men fordelingen av denne komponenten er likevel svært skjev sammenlignet med alderspensjonen. Gini-indeksene for de øvrige inntektselementene er .80 og høyere, noe som altså innebærer at de er svært ulikt fordelt. Denne analysen alene forteller imidlertid lite om Matteus-effekten av de enkelte inntektskomponentene. For eksempel er både yrkesinntekt og andre overføringer like skjevfordelt, men antakelig vil yrkesinntekten gjøre de rike rikere, mens overføringene sannsynligvis vil gjøre de fattige mindre fattige. I hvilken retning effektene trekker, vil vi ganske snart komme tilbake til.

Sammenlignet med fordelingen av de andre inntektsfaktorene, er folketrygdpensjonene svært jevnt fordelt; i så måte kan en hevde at utjevningsmålsettingen i folketrygdens alderspensjon langt på vei er realiser. Denne likheten er forventet. Markedsinntektene, det vil si tjenestepensjonen, kapitalinntektene og yrkesinntekten er imidlertid svært ulikt fordelt i pensjonistbefolkningen. Også dette er som forventet ut fra hvordan rene markeder fungerer; de er effektive, men ulikhets-skapende.

Sammenlikner vi de yngre med de aller eldste pensjonistene, ser vi at blant de eldste er folketrygdpensjonen enda jevnere fordelt enn blant de yngre. Med unntak av kapitalinntekter er imidlertid de øvrige inntektskomponentene noe skjevare fordelt blant de aller eldste enn blant de unge.

Disse tabellene forteller imidlertid ikke hvor sterk innflytelse hver enkelt inntektskomponent øver på summert inntekt. Det framgår av neste tabell som viser Gini-indeksen for disponibel inntekt, inntektsandelene og konsentrasjonsindeksene for hver inntektskomponent separat. Som nevnt uttrykker konsentrasjonsindeksen hvor sterkt konsentrert den enkelte komponent er i den øvre eller nedre delen av den summerte inntektsfordelingen, når enhetene er rangert etter summert inntekt. Jo nærmere +1 konsentrasjonsindeksen er, jo sterkere den aktuelle inntektskomponenten konsentrert i den øvre enden av fordelingen, og jo mer bidrar den til ulikheten i den summerte inntekten. Hver inntektskomponents bidrag til summert inntektsulikhet er, som nevnt i metodeavsnittet, produktet av dens andel og

konsentrasjonskoeffisienten. Ved å summere bidragene fra de enkelte komponentene, får vi ulikheten i den summerte inntektsfordelingen.

Tabell 5.10 Inntektskomponentenes andel av *samlet inntekt*, deres konsentrasjonsindekser og bidrag til Gini-ulikhet i samlet inntektsulikhet i 1994. Eldre over 67 år. Ekvivalert husholdsinntekt per person

	Andel	Konsentrasjonsindeks	Bidrag
Folketrygdpensjon	60,7	.083	.0504
Tjenestepensjoner	16,6	.567	.0941
Yrkesinntekt	9,5	.744	.0708
Kapitalinntekter	11,7	.725	.0845
Andre overføringer	1,5	-.064	-.0001
Gini samlet inntekt			.299

Tabell 5.11 Inntektskomponentenes andeler av *disponibel inntekt*, konsentrasjonsindekser og bidrag til gini-ulikhet i ekvivalert disponibel husholdningsinntekt per person. Eldre over 67 år

	Andel	Konsentrasjon-sindeks	Bidrag
Folketrygdpensjon	72,7	.085	.0618
Tjenestepensjoner	19,9	.571	.1136
Yrkesinntekt	11,4	.726	.0828
Kapitalinntekter	14,0	.686	.0960
Andre overføringer	1,8	.039	.0007
Skatt	-19,7	.538	-.1059
Gini disp. inntekt			.248

Naturlig nok er det folketrygdpensjonen som representerer den største andelen av alderspensjonistenes inntekt – om lag 61 prosent av samlet inntekt. Nedgangen fra 1986 til 1991, da prosentandelen var 65, som ble påvist av Erstad (1995), ser med andre ord ut til å fortsette. For øvrig utgjør både tjenestepensjoner og kapitalinntekter betydelige andeler. Andre offentlige overføringer, av hvilke sosialhjelp, og grunn- og hjelpestønad er de desidert største, utgjør under to prosent av hele inntektspakka. Det bildet som her trer fram, er i overensstemmelse med tidligere analyser (Erstad 1995, Velferdsmeldingen 1995).

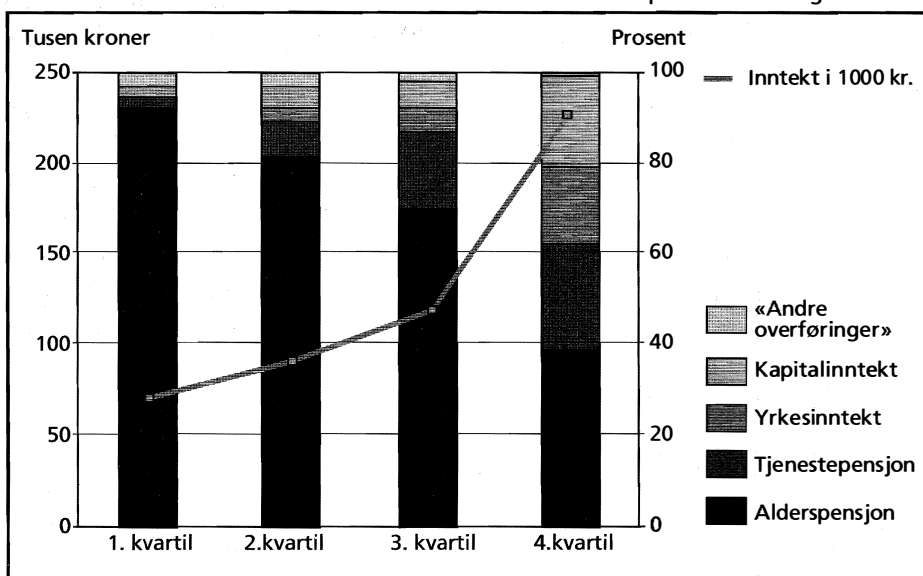
Målt med konsentrasjonsindeksen er yrkesinntekter og kapitalinntekter de komponentene som er sterkest konsentrert i de øvre delene av fordelingen av summert inntekt. Tjenestepensjonen befinner seg midt på treet, mens vi på den andre og lite ulikhetsskapende polen finner folketrygdpensjonen og naturlig nok, «andre overføringer». For disponibel inntekt er konsentrasjonsindeksen for «andre overfø-

ringer» bare såvidt større enn null. Det innebærer at denne komponenten er temmelig jevnt fordelt over alle nivåer for disponibel inntekt. Men mens «andre overføringer» har en svak positiv effekt på disponibel inntekt, har den en noe sterkere og negativ effekt på samlet inntekt før skatt. Det er således den forholdsvis sterke utjevningen som beskatningen skaper, som snur om på fortegnet til konsentrasjonskoeffisienten for «andre overføringer».³

I tredje kolonne i tabell 5.10 og 5.11 finner vi hver enkelt inntektskomponents bidrag til ulikheten i den aggregerte inntekten. Tallene viser at det største bidraget til summert inntektsulikhet kommer fra tjenestepensjoner, og det nest største kommer fra kapitalinntekter. Bidragene til ulikheten som stammer fra de to offentlige overføringene, er de laveste. For «andre» overføringer er effekten på fordelingen av samlet inntekt sågar svakt negativ.

Vi har nå sett hvordan fordelingen av de enkelte inntektskomponentene forholder seg i forhold til fordelingen av samlet og disponibel inntekt ved hjelp av konsentrasjonskoeffisienter. Det kan være litt vanskelig å få fatt i det bildet som disse tegner. For å utvide bildet og gjøre det mer visuelt tilgjengelig, skal vi analysere inntektskomponentenes gjennomsnittsverdi og fordeling innafor kvartilfordelingen

Figur 5.1 Inntektssammensetningen for fire like store 25-prosentgrupper (kvartiler) av samlet inntekt rangert fra lavest (1. kvartil) til høyest (4. kvartil). Gjennomsnittsinntekter og prosentandeler for hvert kvartil 1994. Ekvivalerte husholdsinntekter for personer 67 år og over

³ Rent teknisk behandles beskatningen her som negativ inntekt. Andelen og konsentrasjonsindeksen til skatten er dessuten beregnet på grunnlag av disponibel inntekt og ikke samlet. Det er en teknisk nødvendighet for å foreta denne typen dekomponering.

av samlet inntekt. En slik tilnærming gjør det mulig å direkte inspisere inntekts-sammensetningen i absolutt forstand, det vil si som kronebeløp – og i relativ forstand, det vil si som prosentandel av samlet inntekt i grupper inndelt etter økende inntekt.

Figur 5.1 viser at både i rene kroner og i prosent stiger de private markedsinntektene ettersom vi beveger oss oppover langs kvartilene. For folketrygdpensjonene, det vil si alderspensjonen, er mønsteret det samme i rene kronebeløp. Likevel er ikke stigningen like bratt som for de private inntektene, noe som åpenbart er en effekt av den innebygde utjevningen i folketrygdens alderspensjonssystem. Dessuten *synker* folketrygdepensjonens andel av den samlede inntektspakka når samlet inntekt øker. Dette er et klart uttrykk for at det er de private inntektene, det vil si kapitalinntekt, yrkesinntekt, og tjenestepensjon, som i særlig grad genererer de betydelige forskjellene i samlet inntekt mellom kvartilene. Denne tabellen tegner dermed et tydelig bilde av en systematisk «Matteus-effekt».

Videre er skillet mellom de 25 prosent rikeste og de øvrige særlig markert, hvilket tilsier at forskjellene i private inntekter mellom de to yttergruppene er betydelig. For eksempel bidrar tjenestepensjonen med 53 700 kroner eller 24 prosent til samlet inntekt for de 25 prosent rikeste. Tilsvarende tall for de 25 prosent fattigste er henholdsvis 1500 kroner eller knapt 2,3 prosent. Lignende store forskjeller finner vi for de øvrige private inntektene. Som antydnet foran, utjevner heller ikke «andre overføringer» ulikheten i den samlede ulikheten mellom kvartilene i særlig grad. Men siden beløpene er så små for denne komponenten, er den lite viktig i den store sammenhengen.

For å oppsummere dette avsnittet vil vi framheve følgende at private, markedsbaserte inntekter, det vil si tjenestepensjoner, yrkesinntekter og kapitalinntekter, er svært skjevt fordelt i pensjonistbefolkningen. I klar kontrast til denne skjevfordelingen, står en forholdsvis jevn fordeling av folketrygdens alderspensjon og «andre overføringer» som blant annet inkluderer sosialhjelp og grunn- og hjelpestønad. Matteus-effekten avtegner seg således med alle ønskelig tydelighet: Pensjonister med høye folketrygdpensjoner har i tillegg også høye private inntekter.

5.5 Endringer 1990–1994

I dette avsnittet sammenligner vi ulikheten i inntekt blant eldre i 1990 og i 1994. For å få mest mulig sammenlignbare inntektstall, har vi måttet justere enkelte av tallene for 1994 noe. Grunn- og hjelpestønad er tatt ut av «andre overføringer» i 1994 fordi opplysningene om disse ytelsene mangler for 1990. Dessuten er godtgjørelse

for aksjeutbytte fjernet fra kapitalinntekter i 1994. Derfor er tallene for 1994 i tabellene nedenfor ikke identiske med dem i tabellene ovenfor.⁴ På grunn av det voksende innslaget av private markedsbaserte inntekter i pensjonistenes totale inntektspakke, forventer vi en økning i inntektsulikheten blant eldre.

Tabell 5.12 viser Gini-indeksene for ekvivalent disponibel husholdsinntekt per person i 1990 og 1994.

Tabell 5.12 Inntektsulikhet blant alle pensjonister og i to aldersgrupper. Samlet inntekt, og disponibel inntekt. Ekvivalent husholdsinntekt per person i 1990 og i 1994

	1990	1994	Endring 1990-94
67-79 år			
Samlet inntekt	.279	.293	+.014 (is)
Disponibel inntekt	.206	.244	+.038 (*)
Over 80 år			
Samlet inntekt	.216	.238	+.022 (is)
Disponibel inntekt	.153	.184	+.031 (is)
Alle over 67 år			
Samlet inntekt	.275	.292	+.017 (is)
Disponibel inntekt	.201	.239	+.038 (*)

*: signifikant på 5-prosent-nivå

is: ikke signifikant på 5-prosent-nivå⁵

Tabell 5.12 viser at for begge inntektstyper er det en økning i ulikheten blant alle norske pensjonister fra 1990 til 1994 – en økning som gjennomgående er større for disponibel inntekt enn for samlet inntekt. Økningen i inntektsulikhet finner sted for både unge og gamle eldre, men er størst for unge eldre. En slik økning i ulikheten er i tråd med våre forventninger.

Signifikanstestene viser imidlertid at bare endringene i disponibel inntekt er statistisk sikre etter konvensjonelle kriterier – med unntak av endringen for de aller eldste. Selv om endringene i samlet inntekt går i samme retning, er disse forskjellene ikke store nok til å være statistisk sikre. Til tross for den statistiske usikkerheten som hefter ved endringene i samlet inntekt, vil vi for sammenligningens skyld også rapportere hvordan de ulike inntektskomponentene bidrar til den økte ulikheten her.

⁴ For eksempel er resultatet av å trekke ut de to inntektskomponentene som er nevnt ovenfor, at Gini-indeksen for disponibel inntekt faller fra .248 til .239.

⁵ Signifikanstestene er basert på den såkalte Jack-knife metoden. Den beregner standardavvikene til gini-koeffisientene. Disse er igjen brukt til å beregne om forskjellene mellom gini-indeksene er signifikant forskjellig fra null.

Derimot er det liten grunn til å skille mellom de to aldersgruppene i den videre analysen.

At økningen gjøre seg gjeldende i begge aldersgrupper over tid innebærer at denne utviklingen ikke (bare) er resultatet av en ren alderseffekt. Vi står overfor en kohorteffekt og/eller en periodeeffekt. En kohorteffekt innebærer at den ulikheten en aldersgruppe (fødselskohort) bærer med seg forplanter seg framover i tid, uavhengig av endringer i det omkringliggende samfunn, det som gjerne kalles en periodeeffekt. I avslutningskapitlet skal vi drøfte dette spørsmålet nærmere.

Som sagt er Gini-indeksen mest følsom for endringer rundt den verdien som forekommer hyppigst i fordelingen, det vil si modalverdien. For å utfylle det bildet som tegnes av gini-indeksen, skal vi derfor også se på endringene i den øvre og den nedre ytterkanten av fordelingen. Tabell 5.12 viser hvilke inntektsandeler, målt i prosent de to laveste og to høyeste desilene (tiprosentgruppe) mottar når de eldre er ordnet etter stigende inntekt.

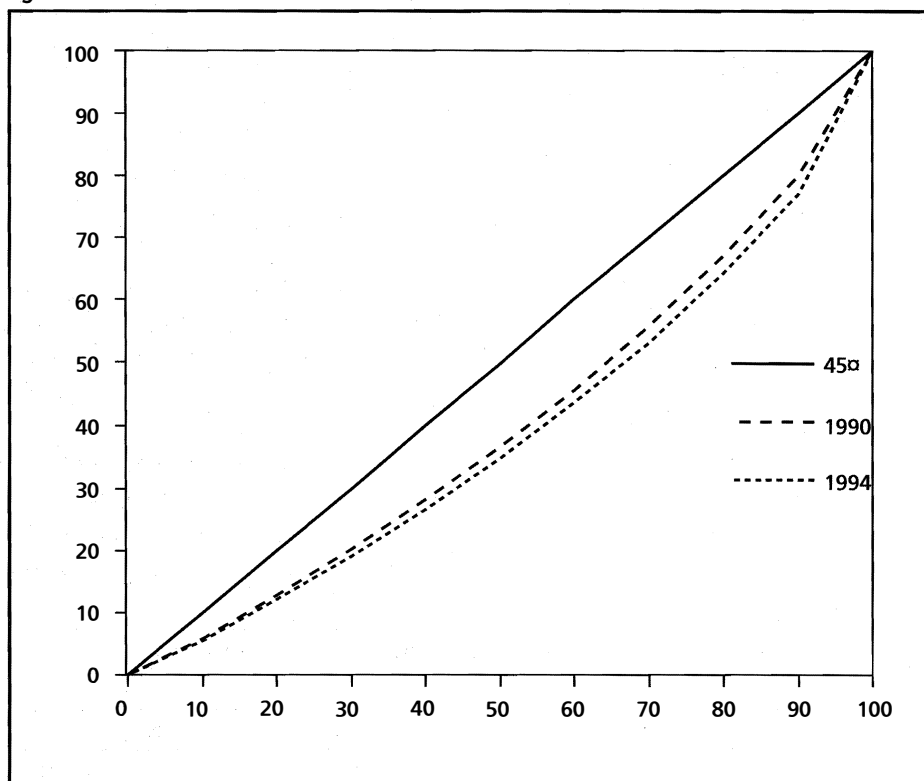
Tabell 5.13 Inntektsandeler blant eldre (over 67 år): Ti og tyve prosent med lavest, og ti og tyve prosent av eldre med høyest disponibel ekvivalent husholdsinntekt per.person

	Inntektsandeler	
	1990	1994
Laveste prosent		
10	5,8	5,5
20	12,7	12,0
Høyeste prosent		
10	19,9	23,0
20	32,9	35,8

Tabell 5.13 viser at blant pensjonister nederst i inntektsfordelingen er det bare en svak tendens til at de mottar en noe mindre andel av disponibel inntekt i 1994 enn i 1990. Mens de tjue prosent «fattigste» mottar 12,7 prosent av inntekten i 1990, var deres andel av inntekten sunket til 12 prosent i 1994, altså en meget beskjeden nedgang. I den motsatte enden av inntektsfordelingen har det imidlertid foregått en noe mer omfattende omfordeling. I de to øverste desilene er det en forholdsvis klar tendens til at de velstående pensjonistene er blitt mer velstående i 1994 enn i 1990. For eksempel mottok de rikeste ti prosent av pensjonistene *20 prosent* av inntektene i 1990. I 1994 mottok de ti prosent rikeste *23 prosent* av inntektene.

Et ubesvart spørsmål så langt er om de kurvene som de to inntektsfordelingene avtegner, krysser hverandre. Figur 5.2 viser Lorenzkurvene for disponibel inntekt i 1990 og 1994.

Figur 5.2 Lorenzkurver for ekvivalent disponibel inntekt per person i 1990 og 1994. Eldre 67 år og over

Vi ser av figur 5.2 at Lorenzkurvene for disponibel inntekt i 1990 og 1994 ikke krysser hverandre. Over hele fordelingen ligger kurven for 1994 utenfor kurven for 1990. Det vil si at det har funnet sted en jevn økning av ulikheten over hele fordelingen. Vi står således overfor en entydig økning av ulikheten blant eldre i denne perioden.

Et sentralt spørsmål i dette arbeidet er hvilken eller hvilke inntektskomponenter som bidrar til å øke samlet inntektsulikhet blant pensjonister. Analysene i resten av dette avsnittet er ment å kaste lys over dette spørsmålet. Vi begynner med å se på endringene i gini-koeffisientene til de ulike inntektskomponentene.

Vi ser at den største endringen i ulikhet fra 1990 til 1994 har funnet sted for kapitalinntektene. Ulikheten i fordelingen av denne inntekten har økt ganske merkbart. For de øvrige komponentene er det ikke så store endringer, og de går i litt ulik retning. Det er en svak økning i ulikheten av yrkesinntekt, mens de tre øvrige komponentene, det vil si folketrygdpensjon, tjenestepensjon og «andre overføringer» faktisk viser moderate reduksjoner i ulikheten.

Tabell 5.14 Endringer i gini-indeksene for inntektskomponentene til pensjonister i 1990 og 1994. Ekvivalert inntekt for personer

	1990	1994	Endring 1990-94
Folketrygdpensjon	.160	.150	-.010
Tjenestepensjoner	.740	.688	-.052
Yrkesinntekt	.897	.907	+.010
Kapitalinntekter	.684	.788	+.104
«Andre overføringer»	.943	.898	-.045

Vi skal nå dekomponere samlet og disponibel inntekt på samme måte som vi gjorde i forrige avsnitt. Forskjellen her er at tallene for 1994 er justert for å bli sammenlignbare med tallene for 1990. Tabell 5.15 gjengir nøkkeltallene for å vurdere hvordan de enkelte inntektskomponentene påvirker gini-ulikheten i samlet inntekt, det vil si inntekt før skatt i henholdsvis 1990 og 1994.

Det er først og fremst tjenestepensjonene som har økt sitt bidrag til ulikheten i 1994 sammenlignet med 1990. I sin tur skyldes dette primært at denne komponenten har økt sin andel av den samlede inntekten, og i mindre grad at den er blitt noe sterkere konsentrert i de øverste delene av hele inntektspakka (se

Tabell 5.15 Inntektskomponenter: Andeler, konsentrasjonskoeffisienter og bidrag, absolutt og prosent. Samlet ekvivalert husholdsinntekt for personer 67 år og over

1990				
	Andel	Konsentrasjonsindeks.	Bidrag	
			absol.	prosent
Folketrygdpensjon	60,3	.071	.0428	16
Tjenestepensjoner	13,5	.537	.0725	26
Yrkesinntekt	12,2	.731	.0892	32
Kapitalinntekter	13,3	.551	.0733	27
Andre overføringer	0,7	-.413	-.0029	-1
Gini samlet inntekt			.275	100
1994				
	Andel	Konsentrasjonsindeks.	Bidrag	
			absol.	prosent
Folketrygdpensjon	61,9	.083	.0514	18
Tjenestepensjoner	16,9	.568	.0960	33
Yrkesinntekt	9,7	.745	.0723	25
Kapitalinntekter	10,6	.696	.0738	25
Andre overføringer	0,9	-.043	-.0004	-1
Gini samlet inntekt			.293	100

konsentrasjonsindeksen). Også for folketrygdpensjonen kan vi notere et noe større bidrag til ulikheten i 1994 enn i 1990. På den annen side er det en klar nedgang i bidraget til ulikheten fra yrkesinntektene og en svakere nedgang for bidraget fra kapitalinntektene.

Utviklingen av kapitalinntektene er verdt en nærmere kommentar. Ovenfor viste vi at kapitalinntekter hadde den sterkeste veksten i gini-indeksen av alle komponentene. Tabell 5.15 viser at kapitalinntektene er blitt enda sterkere konsentrert i den øvre enden av den samlede inntektspakka. Grunnen til at kapitalinntekten likevel ikke skaper høyere samlet ulikhet i 1994 enn i 1990 er derfor at dens andel er gått ned i perioden (fra 13,3 prosent til 10,6 prosent).

Tabell 5.16 Inntektskomponenter: Andeler, konsentrasjonskoeffisienter og bidrag, absolutt og prosent. Disponibel ekvivalent husholdsinntekt

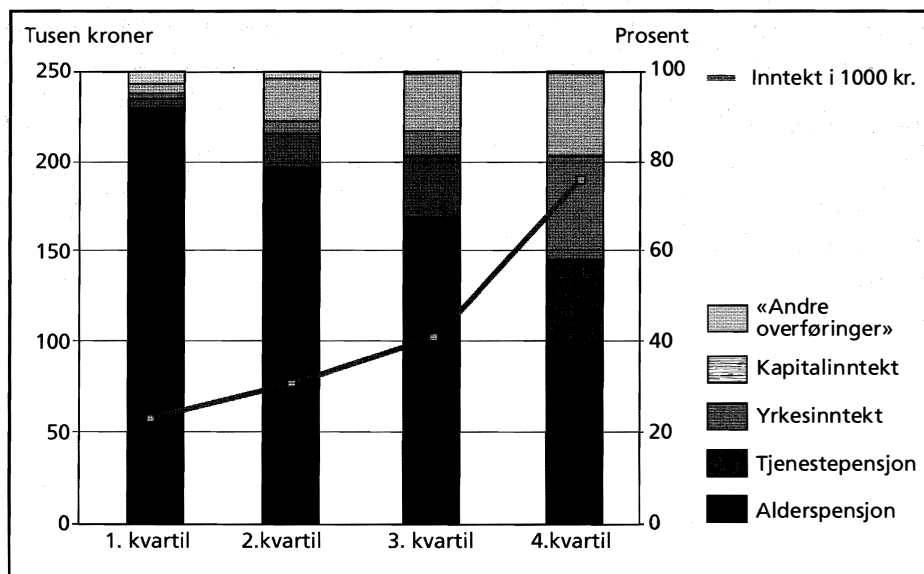
1990				
	Andel	Konsentrasjonsindeks.	Bidrag	
			absol.	prosent
Folketrygdpensjon	74,2	.074	.0549	27
Tjenestepensjoner	16,7	.542	.0905	45
Yrkesinntekt	15,0	.711	.1067	53
Kapitalinntekter	16,3	.529	.0862	43
Andre overføringer	0,9	-.326	-.0029	-1
Skatt	-23,1	.583	-.1346	-67
Gini disp. inntekt			.201	100
1994				
	Andel	Konsentrasjonsindeks.	Bidrag	
			absol.	prosent
Folketrygdpensjon	74,4	.086	.0639	27
Tjenestepensjoner	20,3	.573	.1163	49
Yrkesinntekt	11,7	.728	.0852	36
Kapitalinntekter	12,7	.653	.0829	35
Andre overføringer	1,1	.040	.0004	-
Skatt	-20,2	.543	-.1096	-46
Gini disp. inntekt			.239	101

Som for samlet inntekt, finner vi også for disponibel inntekt en sterkere ulikhetsfremmende effekt av tjenestepensjonene i 1994 enn tidligere (tabell 5.16). Et minst like framtrædende trekk er at også *skatten* er mindre utjevner i 1994 enn den var i 1990. Den ulikhetsreducerende effekten var -.13 eller 67 prosent i 1990. I 1994

var den gått ned til knapt -11, eller 46 prosent. Den svekkede utjevningseffekten av beskatningen skyldes både at skatteandelen var større i 1990 enn i 1994 og at skattleggingen var noe sterkere konsentrert i de øvre delene av inntektsfordelingen i 1990 enn i 1994; konsentrasjonsindeksene er som vi ser henholdsvis 583 og 543. Dette betyr at skattleggingen av de eldre er blitt noe mindre progressiv mellom 1990 og 1994. Blant de øvrige inntektskomponentene er de ulikhetsskapende effektene av kapitalinntekt og særlig av yrkesinntekt noe redusert i perioden.

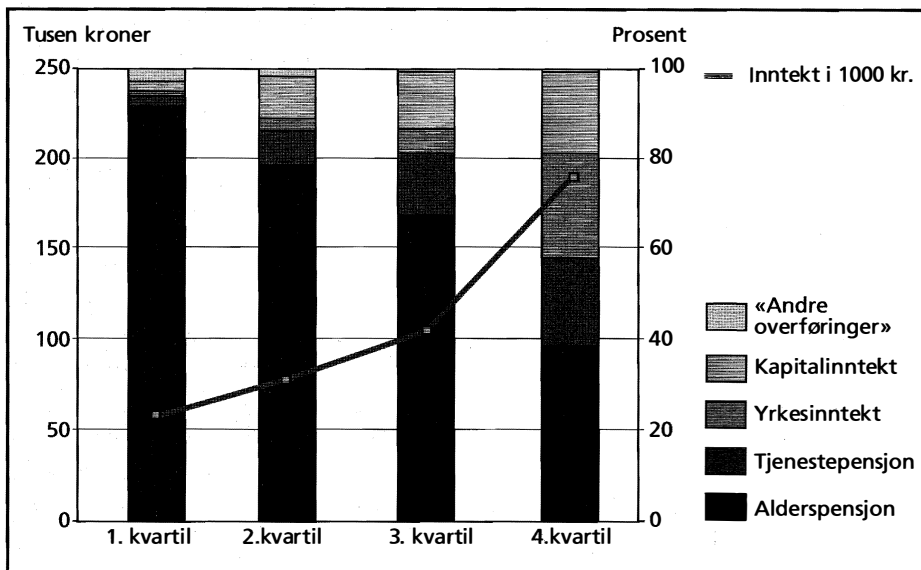
La oss se nærmere på endringene de enkelte komponentene i kvartilgrupper for samlet inntekt.

Figur 5.3 Inntektssammensetningen for fire like store 25-prosentgrupper (kvartiler) av samlet inntekt rangert fra lavest (1. kvartil) til høyest (4. kvartil). Gjennomsnittsinntekter og prosentandeler for hvert kvartil **1990**. Ekvivalerte inntekter for personer 67 år og over

Figur 5.3 og 5.4 understøtter og utdyper våre tidligere funn. Tjenestepensjonens andel og beløp er blitt markert høyere i de to høyeste kvartilene, det vil si blant de rikeste. Samtidig har yrkesinntektene gått ned, særlig i den øverste kvartilen. Også kapitalinntektene viser en reduksjon, men den er minimal i den høyeste kvartilen. Her ser vi konsekvensen av den alminnelige rentenedgangen, som medfører at renteinntekter av bankinnskudd har gått ned. En grunn til at de rikeste så å si har gått klar av denne nedgangen er etter alt å dømme at aksjeutbyttet har steget kraftig, og er blitt enda skjevare fordelt i perioden. Vi kommer tilbake til dette i diskusjonskapitlet. Det relative fallet i flere private inntektskilder, har ført til at folketrygdens

Figur 5.4 Inntektssammensetningen for fire like store 25-prosentgrupper (kvartiler) av samlet inntekt rangert fra lavest (1. kvartil) til høyest (4. kvartil). Gjennomsnittsinntekter og prosentandeler for hvert kvartil 1994. Ekvivalerte inntekter for personer 67 år og over

Merk: Tallene i denne figuren avviker fra tilsvarende figur ovenfor fordi vi har trukket grunn- og hjelpestønad fra «andre overføringer» og godtgjørelse på aksjesalg fra kapitalinntekt.

alderspensjon opptar en større andel av samlet inntekt i 1994 i alle kvartiler unntatt den høyeste.

I dette avsnittet har vi vist at særlig ulikheten i disponibel inntekt har økt blant pensjonistene fra 1990 til 1994. Denne økningen finner vi spesielt for yngre (67-79 år), men er også observerbar blant de gamle pensjonistene (over 80 år). Den samme utviklingen kan spores for samlet inntekt, men denne er usikker statistisk sett. Ulike typer dekomponeringsanalyser viser at ulikheten i samlet inntekt først og fremst skyldes utviklingen av tjenestepensjonene. Tjenestepensjonene skaper også større ulikhet i disponibel inntekt, men viktigere er det at beskatningen virker mindre utjevne på de eldres disponible inntekter i 1994 enn i 1990. Utviklingen av de øvrige private inntektskomponentene som yrkesinntekt og kapitalinntekt, trekker i retning av en moderat inntektsutjevning eller status quo.

5.6 Hva betyr valg av ekvivalensskala og analyseenhet?

Så langt har vi brukt OECDs ekvivalensskala for å justere for antall forbruksenheter i hvert hushold, og vi har konsentrert oss om personer. Ville vi fått vesentlig andre resultater dersom vi hadde brukt andre ekvivalensskalaer og sett på husholdninger istedet for personer?

Den vekt OECDs ekvivalensskala tildeler voksne og barn er som antydnet omdiskutert, og mange andre løsninger er foreslått (Atkinson m.fl. 1995). Her skal vi vurdere hvor sensitive våre resultater, som er basert på OECDs forbruksvekter, er. I tabellen nedenfor har vi i tillegg til OECD-skalaen beregnet gini-indekser for tre andre skalaer. Skalaene spenner fra en som ikke tar hensyn til at husholdene varierer i medlemstall (ingen ekvivalens) til per capita-skalaen der hvert husholdsmedlem får vekten 1. På hver sin måte hviler disse to på ganske ekstreme forutsetningene. Den første tar ikke hensyn til at behovene varierer med antall forbruksenheter i husholdet. Den andre tar overhodet ikke hensyn til stordriftsfordeler i hushold med flere medlemmer. 0.5-skalaen og OECD-skalaene ligger begge mellom disse to. 0.5-skalaen tilkjenner hvert voksne husstandsmedlem nummer 2, 3 og så videre, mindre tyngde enn det OECD-skalaen gjør. Vi har utført beregninger både for hushold og for individer som enhet. Rangeringen av skalaene i tabell 22 fra venstre mot høyre gjenspeiler således at den vekt voksne forbruksenheter utover den første har, øker. Spørsmålet er således om valget av ekvivalensskala gjør noen forskjell. Tabell 22 gir ett svar.

I tillegg har vi skilt mellom inntekter på husholdsnivå i kolonne 1 og inntekter på personnivå (kolonne 2).

Tabell 5.17 Ulikhet i disponibel inntekt for hushold og personer for fire ekvivalensskalaer 1994. Personer 67 år og over

	Ingen ekv.	0.5-skala	OECD-skala	Per capita
Hushold	.323	.250	.238	.230
Person	.334	.261	.247	.239

Forklaring: Per capita-skala = Hvert husstandsmedlem har vekten 1. 0.5-skala = Første husstandsmedlem har vekten 1. Andre husstandsmedlemmer har vekten 0.5.

Et ganske entydig mønster avtegner seg i tabell 5.17. Ulikheten i disponibel inntekt per person avtar gradvis jo større vekt som tillegges forbruksenhetene utover den første voksne fra vekten 0 til vekten 1. Særlig er gini-forskjellene mellom de to yttergruppene betydelig. Vi ser også at for alle skalaene er inntektsforskjellene større mellom individer enn for hushold, men disse forskjellene er ikke særlig markerte. Resultatene er således sensitive for valg av ekvivalensskala. Imidlertid er to av skala-

ene lite rimelige fra et levekårs- og ressursperspektiv. Verken skalaen som tilkjenner hvert husholdsmedlem lik vekt, eller skalaen som impliserer at store hushold er helt uten stordriftsfordeler, er særlig rimelig eller realistisk. Forskjellene mellom de to mer realistiske skalaene, 0.5-skalaen og OECD-skalaen, er imidlertid mindre. Riktignok gir OECD-skalaen et bilde av noe *mindre* inntektsulikhet enn 0.5-skalaen, men forskjellene er langt fra dramatiske.

La oss undersøke nærmere hva valg og ekvivalensskala og analyseenhet i praksis betyr når vi sammenligner gini-ulikheten mellom demografiske grupper og over tid. Tabell 5.18 viser gini-indekser for ulike aldersgrupper for henholdsvis 0.5 skalaen og OECD-skalaen.

Tabell 5.18 Ulikhet i disponibel inntekt blant personer i arbeidsfør alder og i eldrebefolkningen for to ekvivalensskalaer, 0.5-skalaen og OECD-skalaen. Hushold og individer 1994

	25-66år		67-79år		over 80 år		over 67 år	
	OECD	0.5	OECD	0.5	OECD	0.5	OECD	0.5
Hushold	.251	.259	.239	.251	.199	.206	.238	.250
Person	.245	.254	.253	.263	.192	.201	.247	.261

La oss først konsentrere oss om betydningen av ekvivalensskala. Inntektsulikhetene framtrer uten unntak noe større for 0.5-skalaen enn for OECD-skalaen. Innenfor begge analyseenhetene rangeres aldersgruppene likt, selv om tallstørrelsene varierer.

Valg av analyseenhet påvirker imidlertid rangeringen. På personnivå framstår aldersgruppa 67-79 år med størst ulikhet. For hushold er det aldersgruppa 25-66 år som har størst inntektsulikhet. For begge analyseenheter har aldersgruppa over 80 år lavest inntektsulikhet. Imidlertid styrker tabell 23 inntrykket av likhet i inntektsulikhet mellom aldersgruppene, men at de aller eldste utmerker seg med lav inntektsulikhet.

Tabell 5.19 viser hvordan gini-ulikheten blant menn og kvinner varierer med valg av analyseenhet og ekvivalensskala

Tabell 5.19 Gini-ulikhet i husholdninger med henholdsvis mannlig og kvinnelig hovedinntektstaker for to ekvivalensskalaer. 1994

	OECD		0.5-skalaen	
	M	K	M	K
Hushold	.270	.187	.274	.187
Person	.269	.182	.272	.195

Fra tabell 5.19 kan vi igjen slå fast at resultatene er temmelig robuste mot valg av ekvivalensskala. Selv om tallverdiene varierer, tegner begge ekvivalensskalaene det samme av bildet av ulikhet. Hvorvidt vi velger hushold eller person som analyseenhet, er heller ikke av stor betydning for det bildet som tegnes av ulikhet mellom menn og kvinner. Bildet er nesten forbausende likt.

Endelig, i tabell 5.20 vises endringen i gini-ulikhet fra 1990 til 1994 etter type av ekvivalensskala og analyseenhet.

Tabell 5.20 Inntektsulikhet (Gini-indeks) i 1990 og 1994 for to ekvivalensskalaer. Disponibel inntekt for hushold og personer. Befolkningen over 67 år

	OECD			0.5-skalaen		
	1990	1994	Endring 1990-94	1990	1994	Endring 1990-94
Hushold	.199	.230	+.031	.208	.243	+.035
Person	.200	.239	+.039	.211	.252	+.041

Tallene for 1994 avviker noe fra de tilsvarende tallene ovenfor, fordi grunn- og hjelpestønad og godtgjørelse for aksjeutbytte er holdt utenfor.

Tabell 5.20 gjør det klart at verken valg av skala eller av analyseenhet gjør noe vesentlig til eller fra for det bildet som vi tegnet ovenfor av økningen i inntektsulikheten fra 1990 til 1994. Det later til at økningen fortoner seg noe mindre for hushold enn for personer.

Disse sensitivitetsanalysene viser at våre hovedfunn er temmelig robuste overfor hvilken av de to ekvivalensskalaene, det vil si OECD-skalaen og 0.5-skalaen, som anvendes. Dette er i tråd med hva andre har funnet (Arneberg og Gravningsmyhr 1994, Atkinson m.fl. 1995, West Pedersen 1997). Likeledes er det av liten praktisk betydning hvorvidt analysene utføres med henholdsvis hushold eller person som enhet. Våre analyser, som baserer seg på personer, synes derfor langt på vei også gyldige for hushold.

Kapittel 6 Oppsummering og diskusjon

I denne rapporten har vi sett på forskjellige sider ved ulikhet i inntekt i den norske eldrebefolkningen. Rapporten fokuserer blant annet på ulikhet innad i eldrebefolkningen og befolkningen i arbeidsfør alder, på minstepensjonistene, på hvordan forskjellige inntektskomponenter påvirker, det vil si øker eller minsker, den samlede inntektsulikheten, og på de endringer i inntektsulikhet som har funnet sted mellom 1990 og 1994.

I rapporten anvendes flere ulikhetsbegreper og ulikhetsmål. Hovedvekten er likevel lagt på gini-ulikhet og inntekt oppfattet som levekår, det vil si som ekvivalert disponibel husholdsinntekt for personer – ikke hushold. Vi har imidlertid utført sensitivitetsanalyser for å undersøke hvor robuste resultatene våre er for valg av analyseenhet, det vil si person eller hushold, og for valg av ekvivalensskala. Våre inntektsanalyser er foretatt på personnivå og er basert på OECDs ekvivalensskala for å ta hensyn til forskjeller i husholdsstørrelse og husholdssammensetning. Vi finner at våre hovedkonklusjoner er robuste for valg av henholdsvis ekvivalensskala og analyseenhet, og at bruk av andre «rimelige» ekvivalensskalaer eller analyse-enheter ikke ville rokke ved hovedkonklusjonene. Sagt på en annen måte; rangeringene mellom grupper og over tid vil stort sett forbli uendret, mens tallstørrelsene nok kan endre seg.

Det er forholdsvis små forskjeller i ulikheten i individuell disponibel inntekt mellom aldersgruppene, den arbeidsføre befolkningen inkludert. Faktisk finner vi den største forskjellen i inntektsulikhet innad i pensjonistbefolkningen mellom de yngre, det vil si 67-79 åringene og de aller eldste, det vil si de som er over 80 år. Det er også verdt å merke seg at inntektsulikheten blant pensjonister her i landet later til å være betydelig mindre enn blant pensjonister i USA (Crystal og Shea 1990). I Norge befinner Gini-indeksene seg mellom .20 og .30. I USA ligger de oppunder .40. I lys av at de to landene tilhører to forskjellige velferdsstatlige regimetyper, er ikke dette oppsiktsvekkende. En annen forskjell er dessuten at Gini-ulikheten i USA øker systematisk fra aldersgruppe til aldersgruppe og innbefatter de aller eldste. I Norge har de aller eldste lavest inntektsulikhet av alle aldersgrupper. Minstepensjonen i den norske folketrygden må åpenbart tilskrives mye av «æren» for dette.

Antallet og andelen minstepensjonister, det vil si mottakere av folketrygdens minstepensjon er på vei ned. Det er også et mindretall, om lag 25 prosent, som bor i hushold som består av bare minstepensjonister. Selv om det også er en forsvinnende liten minoritet som ikke har inntekter i tillegg til folketrygdepensjonen, er disse tilleggsinntektene gjennomgående beskjedne. Dette er en viktig grunn til at det er

et betydelig inntektsgap mellom minstepensjonister og alle alderspensjonister. Minstepensjonistenes disponible gjennomsnittsinntekter ligger omkring 30 000 kroner under gjennomsnittet for alle eldre.

I 1994 utgjorde «rygggraden» i den offentlige inntektssikringen for de eldre, det vil i det alt vesentlige si alderspensjonen, 61 prosent av alderspensjonistenes samlede inntektspakke. Den nedgangen som ble påvist i siste halvpart av 1980-tallet, ser dermed ut til å fortsette. Andre offentlige overføringer som sosialhjelp og grunn- og hjelpestønad, bidro med mindre enn to prosent. Det betyr at knapt 40 prosent var fra private, markedsbaserte kilder som kapitalinntekt, tjenstepensjoner og yrkesinntekt. Målt med gini-indeksen er særlig yrkesinntekt og kapitalinntekt svært skjevt fordelt i pensjonistbefolkningen. Det er imidlertid kapitalinntekter og tjenstepensjoner som bidrar sterkest til ulikheten i pensjonistenes inntektspakke både før og etter skatt i 1994. Ulikhetsbidragene fra de offentlige overføringene, det vil si folketrygdpensjon og «andre overføringer», er relativt sett mye svakere, og er til og med svakt negativ for «andre overføringer» som sosialhjelp og grunn- og hjelpestønad.

Vi finner at ulikheten i disponibel inntekt har økt fra 1990 til 1994 blant norske pensjonister, fra en Gini på .201 til en Gini på .239. Lorenzkurven for disponibel inntekt i 1994 ligger hele veien utenfor kurven for 1990. Det betyr at ulikheten økte over hele inntektsfordelingen i denne perioden. Økningen gjør seg særlig gjeldende for de unge (67-79 år), men kan også spores for de aller eldste pensjonistene. Ulikheten i samlet inntekt økte også i perioden, men dette resultatet er ikke statistisk sikkert. Denne ulikhetsøkningen blant pensjonistene er et nytt fenomen i samtids-Norge. Gjennom hele 80-tallet og fram til 1991 var inntektsulikheten blant de eldre forholdsvis stabil. I løpet av første halvdel av 1990 har det inntrådt en endring i denne stabiliteten. I befolkningen i arbeidsfør alder ble det mot slutten av 1980-tallet påvist en stigning i inntektsulikheten (Andersen m.fl. 1995). Den gangen var årsaken i hovedsak voksende arbeidsledighet og et økende antall som ble avhengig av arbeidsledighetstrygd (Andersen m.fl. 1995).¹ Når vi nå, på første halvdel av 1990-tallet kan observere en økning i inntektsulikheten i en aldersgruppe som stort sett befinner seg utenfor yrkeslivet, må årsaken åpenbart søkes andre steder enn på arbeidsmarkedet. Ulike dekomponeringsanalyser av de eldres inntektspakke viser at ulikhetsøkningen til en viss grad skyldes utviklingen av tjenstepensjonene, men særlig at beskatningen virker mindre utjevnende på de eldres disponible inntekter i 1994 enn i 1990. Utviklingen av de øvrige private inntektskomponentene som yrkesinntekt og kapitalinntekt trekker i retning av en moderat inntektsutjevning i

¹ En separat analyse av «våre» to Inntekts- og formuesundersøkelser viser at gini-ulikheten i disponibel inntekt i befolkningen 25-66 år også har økt, fra .205 i 1990 til .249 i 1994. Årsakene til denne utviklingen må naturligvis søkes andre steder enn i voksende arbeidsledighet.

perioden eller status quo. Siden «andre overføringer» som for eksempel sosialhjelp, utgjør en så liten andel av pensjonistenes inntektspakke, gjør den lite til eller fra for utviklingen av summert inntektsulikhet.

En endring over tid for bestemte aldersgrupper, som den vi finner her, kan i prinsippet skyldes en såkalt periodeeffekt eller en kohorteffekt. En periodeeffekt er relatert til sosiale endringer i samtida. En kohorteffekt er en stabil egenskap knyttet til bestemte fødselskull og -kohorter, som vil forplante seg i tid ettersom kohorten eldes.² Så lenge en forholdsvis stor andel av de aller eldste kun lever av minstepensjon, vil deres inntekter være kjennetegnet av liten ulikhet og lavt inntektsnivå. Når disse pensjonistkullene gradvis erstattes av nye kull som kjennetegnes av større inntektsulikhet (og høyere gjennomsnitt), så vil også de aller eldste kohortene etter hvert preges av det. På lengre sikt er det overveiende sannsynlig at framtidens pensjonister gradvis vil endre bildet av både inntektsulikhet og inntektsnivå i pensjonistbefolkningen, som følge av at nye pensjonistkull har større tilleggsinntekter enn de som faller fra.

Er så økningen i inntektsulikhet fra 1990 til 1994 resultatet av en kohorteffekt eller en periodeeffekt? Vi har identifisert to hovedkilder til endringene i ulikhet i disponibel inntekt blant eldre, tjenestepensjonen og beskatningen. La oss diskutere det siste først. I 1992 ble en omdiskutert skattereform satt ut i livet. Viktige elementer i reformen var utvidet skattegrunnlag, lavere satser og redusert marginalsatt for alminnelige personinntekter, og innføring av flat beskatning av kapitalinntekter med en sats på 28 prosent. I 1990 ble det betalt inntektsskatt til staten både av lønnsinntekter og kapitalinntekter etter en progressiv skala. Høyeste marginalsatt på kapitalinntekt var for eksempel 43 prosent. Vår påvisning av at skatteprosenten har gått ned, og at beskatningen er blitt mindre progressiv blant pensjonistene er således i overensstemmelse med endringene i skattesystemet fra 1992.³ Med andre ord, omleggingen av skattesystemet, som er en typisk periodeeffekt, er således den mest troverdige forklaring på den delen av den observerte økningen i disponibel inntektsulikhet som kan føres tilbake til skatten. Effekten av skattesystemet kan likevel ikke sees helt uavhengig av de gode tidene i norsk økonomi. Dette gjelder særlig veksten

² Dataene alene kan ikke avgjøre om det er en kohort- eller periodeeffekt vi står overfor. Når vi holder alder konstant og følger f.eks. 67-79 åringer over en bestemt periode, f.eks. fra 1990 til 1994, så varierer vi samtidig med nødvendighet også fødselsdatoene (kohortene). Dette følger av den lineære sammenhengen mellom alder (A), periode (P) og kohort (K), der $A=P+K$. Hvorvidt en endring som den vi her står overfor her, skyldes en periodeeffekt eller en kohorteffekt, vil derfor måtte avgjøres ved hjelp av teori.

³Spesielt aksjeutbytte er svært ulikt fordelt blant pensjonistene, og er ikke blitt jevnere fordelt siden 1990. Egne analyser av Inntekts- og formuesundersøkelsene viser at aksjeutbyttet økte fra 542 kroner i 1990 til 4157 kroner i 1994 (gjennomsnittstall). I løpet av fire år har det altså funnet sted bortimot en åttedobling. I samme periode steg gini-indeksen fra høye .977 til .996. Allerede svært skjevt fordelte inntekter er dermed blitt ytterligere skjevfordelt. (Forts..)

i aksjeutbyttet. Denne veksten skyldes ikke bare lempeligere beskatning, men også de økonomiske oppgangstidene.

Annerledes er det med bidraget til økende inntektsulikhet som stammer fra tjenestepensjoner. Det er kjent at tallet på arbeidstakere med slike tjenestepensjoner er voksende, og at de er sosialt skjevfordelt: Det er oftest arbeidstakere med høy sosial status – det vil si med gode jobber, høy utdanning og sikre inntekter – som har slike rettigheter (Erstad 1995, Hippe og West Pedersen 1992). Antakelig ser vi derfor bare begynnelsen på en bølge som er i ferd med å bygge seg opp. Det mest sannsynlige scenariet er således at nye pensjonistkull vil ha høyere og kanskje også mer ulikt fordelte tjenestepensjoner enn de foregående. Det langsiktige resultatet av en slik kohorteffekt blir derfor fortsatt gradvis vekst i inntektsulikheten i pensjonistbefolkningen. Oppsummert har veksten i disponibel inntektsulikhet blant pensjonister således en periodekomponent knyttet til skattereformen av 1992, og en kohortkomponent forbundet med økningen i tjenestepensjonene.

I motsetning til utviklingen av tjenestepensjonene som i hovedsak, men ikke utelukkende, avgjøres av partene i arbeidslivet, bestemmes skattleggingen politisk. Derfor er også den betydelige delen av ulikhetsøkningen som skattesystemet står for, mer umiddelbart tilgjengelig for politisk kontroll og styring.

Inntektsfordelingen i ulike aldersgrupper og endringen i inntektsulikheten blant pensjonister kan tolkes i lys av to konkurrerende virkelighetsmodeller og hypoteser om fordeling av inntekt over livsløpet. Den ene modellen – tidevannsmodellen – legger avgjørende vekt på det offentlige alderspensjonssystemets utjevnerende innretning og ambisjon. Den forutsier at alderspensjonistenes inntekter vil være jevnere fordelt enn blant personer i arbeidsfør alder, og at dette grunnmønsteret ikke vil endre seg vesentlig over tid. Fordels-/ulempemodellen forutsier at fordelingen av inntekt og andre goder og byrder vil være mest skjevfordelt blant alderspensjonistene etter at akkumulasjon av rikdom, skapt i markeder, har fått virke over hele livsløp.

Hvilken modell passer best som beskrivelse av inntektsulikheten blant norske pensjonister i Norge nå på 1990-tallet? Svaret må bli tidevannsmodellen. Det er i dag (i 1994) relativt stor forskjell på yngre og gamle pensjonister med hensyn til inntektsulikhet, faktisk den største forskjellen vi kan observere mellom noen aldersgruppe, og denne har økt svakt fra 1990 til 1994.⁴ Fordels-/ulempemodellen gir således

(Forts.) Det kan innvendes at disse store utbyttesutbetalingene kun vil være et engangstilfelle. Grunnen er at de gunstige skatteregler som gjaldt i 1994, er strammet inn fra og med inntektsåret 1995 da det ble innført regler om såkalt «korreksjons-inntekt». Tall for inntektsåret 1995 tyder imidlertid på at aksjeutbyttet også steg fra 1994 til 1995 (SSB selvangivelsesstatikk for 1995, Ukens statistikk 50, 1996).

⁴ Gini-forskjellen mellom de to aldersgruppene var .053 i 1990. I 1994 var forskjellen steget til .060.

en lite dekkende beskrivelse av inntektsulikheten mellom aldersgruppene,⁵ men passer den bedre når det gjelder å fange endringer over tid? Bedømt ut fra at nye kull av pensjonister i økende grad har gode og ulikhetsskapende tjenstepensjoner, er svaret et noe nølende ja. Men med sitt fokus på enkeltindividers akkumulering av private inntekter over livsløpet, er den svekkede utjevningseffekten vi ser av beskatningen, ikke predikert av fordels-/ulempe modellen, selv om det empiriske resultatet – voksende inntektsulikhet – er i samsvar med den.⁶

At forskjellene i inntektsulikhet mellom aldersgruppene er størst innad i pensjonistbefolkningen, taler for å nyansere forestillingen om alderspensjonistene som en homogen gruppe. Blant de yngste alderspensjonistene (67-79 år) er inntektsforskjellene minst like store som i befolkningen i yrkesaktiv alder. Ettersom minstepensjonistene er en utdøende rase, vil inntektsulikheten også blant de aller eldste måtte øke på lengre sikt. Det er derfor viktigere enn noen gang å innnta et differensiert syn på alderspensjonistenes økonomiske levekår og at stereotype og ensidige virkelighetsbeskrivelser- og oppfatninger er mindre fruktbare enn noen gang.

Folketrygdens alderspensjon er forholdsvis likt fordelt sammenlignet med inntektene fra private, markedsbaserte inntektskilder som yrkesinntekt, tjenstepensjon og kapital. Framskrivninger viser at ulikheten i folketrygdens alderspensjon under uendrede rammebetingelser vil gå svakt ned framover mot år 2030 (Gravningsmyhr 1995). I lys av dette må vi kunne si at utjevningsmålsettingen i folketrygdens alderspensjon i rimelig grad og langt på vei er realisert i dag, og antakelig i overskuelig framtid.

Konklusjonen er at tidevannsmodellen fremdeles gir den beste beskrivelsen av inntektsulikheten blant norske alderspensjonister. Vår hypotese om at inntektsulikheten øker på grunn av veksten i private inntekter ble imidlertid bare delvis bekreftet. Riktignok fant vi at tjenstepensjonene bidrar til større ulikhet i 1994 enn i 1990, men minst like viktig for å forklare økningen i disponibel inntekt er at skattleggingen av pensjonistene virker mindre utjevnende i 1994 enn i 1990. Mest sannsynlig er dette en konsekvens av skattereformen av 1992. Dette betyr at Matteuseffekten, som rapportens tittel henspiller på, er sterk, og er blitt enda litt sterkere på 1990-tallet. Eldre med generøse folketrygdpensjoner har også gode tilleggsinntekter fra private kilder, både fra kapital og arbeid.

⁵ Vi vil understreke at dataene ikke tillater noen streng test av modellene fordi vi ikke har forløpsdata.

⁶ I en viss forstand kan det hevdes at våre data gir støtte til begge virkelighetsmodeller. Tidevannsmodellen gir uten tvil den mest dekkende beskrivelsen av fordelingen av folketrygdpensjonen. Likeledes gir fordels-/ulempemodellen den overlegent beste beskrivelsen av fordelingen av de private inntektene. Ingen av delene er spesielt oppsiktsvekkende. Derfor har vi rettet søkelyset mot ulikheten i den samlede inntektspakke til pensjonistene.

Litteratur

- Andersen AS, J Epland, R. Kjeldstad, J Lyngstad (1995) *Husholdningenes økonomi. 1980-tallet: Fra vekst til innstramning*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Arbeids- og administrasjonsdepartementet (1991) *Arbeidsrapport om pensjonistenes inntekts-situasjon/levetår*. Oslo, Arbeids- og administrasjonsdepartementet.
- Arneberg, MW og HA. Gravningsmyhr (1994) *Pensjonistbeskatningen – kostnader og fordelings-virkninger*. Økonomiske analyser 7/94. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Atkinson, AB (1983) *The economics of inequality*, 2nd edition. Oxford: Oxford University Press.
- Atkinson, AB m.fl. (1995) *Income distribution in OECD countries. Evidence from the Luxembourg Income Study*. Social Policy Studies No.18, Paris: OECD.
- Cowell, FA. (1977) *Measuring inequality*. Oxford: Philip Allan.
- Crystal, S og D, Shea (1990) *Cumulative advantage, cumulative disadvantage, and inequality among elderly people*. The Gerontologist, 30: 437-443.
- Dahl, E og P. Vogt (1996) *Ensom og ulykkelig? Levetår og livskvalitet blant eldre*. Fafo-rapport 185. Oslo: Fafo
- Dahl, E. (1997) *How well are the poor protected? The elderly's expences for help services in Norway*. Upublisert manuskript. Oslo: Fafo
- Dahl, G. (1989) *De eldres inntekter. Nivå og ulikhet*. Rapporter 89/12 Oslo: Statistisk sentralby-rå.
- Dahl G, Flittig E, Lajord, J (1994) *Inntekt, levetår og sysselsetting for pensjonister og stønads-mottakere i folketrygden*. Rapporter 94/8. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Erstad, T (1995) *Pensjoner utenfor folketrygden stadig viktigere*. Samfunnsspeilet 1/95, 21-24.
- Fløtten, T. H. Gautun, og JM. Hippe (1996) *Som du sår skal du høste. Om tjenestepensjoner i offentlig sektor*. Fafo-rapport 192 Oslo: Fafo.
- Gravningsmyhr, HA (1995) *Pensjonister, pensjon og skattlegging. Fremskrivning av antallet pensjonister og pensjonsinntekt frem til 2030*. Økonomiske analyser 3/1996. Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Hippe, J. M. og A. West Pedersen (1992) *Når jobben betaler*. Fafo-rapport 136. Oslo: Fafo.
- Houg, T. (1996) *«Takk, bare bra...?» Flytteprosessen og hverdagen på sykehjem*. Fafo-rapport 200. Oslo: Fafo.

Jenkins, S. (1991) *The measurement of income inequality*. I L.Osberg (red) Economic inequality and poverty. International perspectives. Armonk NY og London: ME Sharpe.

Koren, C (1994) *Pensjonistenes økonomi*. Manus til foredrag på Lillehammer sept. 1994.

NOU (1994:2) *Fra arbeid til pensjon* (Lund-utvalget).

Pedersen, V. (1997) *Inntekts- og formuesundersøkelsen 1994*. Dokumentasjonsnotat nr.3. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Sosialdepartementet (1992) *Rapport fra en arbeidsgruppe som har kartlagt ytelser til pensjonistene utenom pensjonene*. Oslo, Sosialdepartementet.

Sparby, G. (1994) *Inntekts- og formuesundersøkelsen 1990*. Dokumentasjon. Notater, Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Statistisk sentralbyrå (1996) Ukens statistikk nr. 48 Oslo: Statistisk sentralbyrå

Statistisk sentralbyrå (1996) Ukens statistikk nr. 50 Oslo: Statistisk sentralbyrå

Statistisk sentralbyrå (1993) *Inntekts- og formuesstatistikk 1982, 1984-1990*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Titmuss, R. (1958) *Essays on the welfare state*. London: Allen and Unwin.

«Velferdsmeldingen» (1995) Stortingsmelding nr 35 (1995) Oslo:

West Pedersen, A. (1997) *The third age of inequality. A comparative study of pension systems and income inequality in retirement*. Under arbeid.

Aaberge (1986) *On the problem of measuring inequality*. Discussion paper. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Aaberge, R. og T. Wennemo (1993) *Inntektsulikhet og inntektsmobilitet i Norge 1986-1990*. Sosiale og økonomiske studier 82. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Aaberge, R og J. Aslaksen (1996) *Decomposition of the Gini-Coefficients by Income Components: Various Types og Applications and Interpretations*. Discussion Papers no.182. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Vedleggstabeller

Vedleggstabell 1 Antall observasjoner («pensjonisthusholdninger») og anslag over personer i Inntekts- og formuesundersøkelsene 1990 og 1994

	Menn	Kvinner	67–79 år	Over 80 år
1990				
Hushold	683	499	907	275
Personer	377159	248077	484077	141159
1994				
Hushold	1388	994	1676	706
Personer	364981	255781	439596	181167

Individkjennetegn i Inntekts- og formuesundersøkelsene er knyttet til hovedinntektstakeren i husholdet, det vil som regel si en mann.

Vedleggstabell 2 Gjennomsnittlig ekvivalert disponibel husholdsinntekt for pensjonister (67 år +) etter kjønn, alder og ekteskapelig status 1994

	Gjennomsnitt
Menn	114080
Kvinner	86973
67–79 år	110795
Over 80 år	83780
Gift	111887
Ikke-gift*	93967

* Ikke-gifte inkluderer følgende kategorier: aldri gift, skilt, separert, enke- og enkemann, og partner.

Den som har, ham skal gis

Denne rapporten ser på inntektsforholdene til dagens alderspensjonister. Hvordan er pensjonistenes inntekter sammensatt og hvor stor er ulikheten i inntekt blant denne gruppen. Rapporten inneholder nærmere analyser av minstepensjonistenes situasjon, og den fokuserer på hvilke endringer i inntektsfordelingen blant alderspensjonistene som har funnet sted på 1990-tallet. Blant de viktigste funnene kan nevnes:

- Alderspensjonistene henter en stadig økende del av sine samlede inntekter fra andre kilder enn folketrygden. I 1994 besto vel 60 prosent av de eldres totale inntektspakke av alderspensjon fra folketrygden, mens de resterende nesten 40 prosent kom fra private, markedsbaserte kilder som kapitalinntekt, tjenestepensjoner og yrkesinntekt.
- Ulikheten i disponibel husholdsinntekt blant alderspensjonistene økte fra 1990 til 1994. Økningen gjør seg sterkere gjeldende for de yngre (67-79 år) enn for de aller eldste (80 år og mer). Disse tendensene til økende inntektsulikhet blant alderspensjonistene er et nytt fenomen. Rapporten drøfter de mulige årsakene til dette bemerkelsesverdige funnet.

En hovedkonklusjon er at den såkalte Matteus-effekten som tittelen henpeiler på, gjør seg markert gjeldende for inntektsfordelingen i den norske pensjonistbefolkningen; eldre som har generøse folketrygdpensjoner, har i tillegg høye private inntekter.

Fafo

Forskningsstiftelsen Fafo

Borggata 2B/Postboks 2947 Tøyen

N-0608 Oslo

[HTTP://www.fafo.no](http://www.fafo.no)

Fafo-rapport 231

ISBN 82-7422-197-4